

Erdemli Bir Topluma Ulaşmada Merhamet ve Eğitime Dair*

On Compassion and its Education in Achieving a Virtuous Society

Ayhan NİŞANCI

ORCID 0000-0002-2557-8330

Doktora Öğrencisi, Çimentaş Anadolu Lisesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni,
Bornova/İzmir/Türkiye ayhannisanc@gmail.com

Musa BİLGİZ

ORCID 0000-0003-2194-9592

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Bölümü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı,
Erzurum, Türkiye. bilgiz@atauni.edu.tr

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received: 14.09.2022 Düzeltme/Revised: 19.10.2022 Kabul/Accepted: 29.11.2022

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Bilgiz, M, Nişancı, A. (2023). Erdemli Bir Topluma Ulaşmada Merhamet ve Eğitime Dair.
Antakiyat, 6(1), 2023, 31-55

Öz

Bu çalışmanın amacı, Kur'an'da kullanıldığı şekliyle merhamet kavramının anlam dünyasına nüfuz etmek; özelde insan, merhamet, eğitim ve erdem kavramlarının önemini vurgulamak; sevgi, şefkat, merhamet gibi duygu ve davranışların bireylere eğitim yoluyla kazandırılabilirliğine ve erdemli bir topluma ancak bu şekilde ulaşılabilirliğine dikkat çekmektir. Çalışmada, "rahmet-merhamet, eğitim, erdem ve insan" kavramları İslam'ın temel ve modern kaynakları bağlamında analiz edilmektedir. Bu doğrultuda kelimelerin sözlük anlamları verildikten sonra tanımlamaları yapılmış; daha sonra Kur'an'da zikri geçen "rahmet" kelimesi ve türevlerine işarette bulunulmuştur. Rahmet kelimesinin Kur'an'da yüklendiği anlamlar ile yakın ve zıt anlamlı kelimeler tespit edilmiştir. Merhamet-insan ilişkisi bağlamında insanın mahiyeti hakkında açıklayıcı kısa bir bilgiden sonra insanda merhamet duygusunun fitri varlığına işaret eden deliller sunulmuştur. Merhametin insan fitratında doğuştan gelen potansiyel bir güç olduğu, bu gücün eğitim ile ilişkisi ve eğitilebilir özelliğine vurgu yapılmış, merhamet eğitiminin öneminden bahsedilmiştir. Özellikle merhamet eğitiminin, erdemli birey ve toplum inşasındaki rolü ve önemi üzerinde durulmuş, konuya Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin örnek uygulamaları zaviyesinden bakılmıştır. Çalışmanın konuya ilişkin literatüre katkı sağlayacağı, araştırmacılara ve sosyal politika üreticilerine yol gösterebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Rahmet, Merhamet, Nitelikli Eğitim, Toplum

*Bu çalışma yazım aşamasında olan "Kur'an'da Merhamet ve Eğitimi" adlı doktora çalışmasından türetilmiştir.

GİRİŞ

Merhamet, Kur'an'da yer alan en önemli kavramlardan biridir. Öneme binaen birçok disiplin tarafından ele alınmıştır. Bütün tefsirlerde, Kur'an ve değerler eğitimi eksenli tüm çalışmalarda merhamet kavramına çeşitli atıflar yapılmıştır. Günümüzde merhamet, psikoloji, sosyoloji, din, eğitim, sağlık, hukuk, etik gibi birçok alanda araştırmacıların ilgisini çeken ve en çok araştırılan konulardan biri haline gelmiştir. Bu araştırmalara, Batar (2012);¹ Strauss vd. (2016);² Kirby (2017);³ Hacikeleşoğlu ve Kartopu (2017);⁴ Genç (2018);⁵ Avşaroğlu (2019);⁶ Nas ve Sak (2020);⁷ Nas ve Kardaş (2022)⁸ örnek olarak verilebilir. Merhametin öneminin geniş çapta kabul edilmesine ve din, eğitim, adalet ve sağlık gibi alanlarda öne çıkan ve yararlanılan kavramlardan biri olarak değerlendirilmesine rağmen tanımı konusunda tam bir fikir birliği sağlanamamıştır.⁹ Özellikle son 10-15 yılda literatürde psikolojik iyi oluş ve ruh sağlığını korumayı amaçlayan merhamet temelli araştırmalarda önemli bir artışın olduğuna dikkat çekilmektedir.¹⁰ Merhamet, hassas ve duyarlı olmak, incinen ile incinmek, acısını paylaşmak ve muhtaç olanın ihtiyaç duyduğu şeyi ona vermektir.¹¹ Eğitim ise bireylerin toplumsal hayata uyumları için gereken bilgi, beceri ve anlayışları elde etme ve kişiliklerini geliştirme sürecidir.¹² Eğitimde amaç, insanın doğasını korumak ve korunmuş doğasıyla toplumsallık kazanmasını sağlamaktır.¹³ Eğitim olmadan insan tekâmül edip erdemli davranışlar gösteremez. Bu durum “merhamet” ile “eğitim”in bir arada bulunmasını, yani merhamet eğitimi zorunlu kılmaktadır. Merhamet eğitimi, insanın bütün varlıklara karşı acıma ve yardım etme duygusuyla hareket etmesini, onları hem sevmesini hem korumasını hem destek olmasını hem de affetmesini içeren erdemli davranışlar kazandırmayı ilke edinmektedir.¹⁴

¹ Yusuf Batar, “Empatik Düşündürme Yoluyla Merhamet Eğitimi -Kur'an ve Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında”, Diyanet İlmî Dergi, 48/1, 2012).

² Clara Strauss, Billie Lever Taylor, Jenny Gu, Willem Kuyken, Ruth Baer, Fergal Jones, Kate Cavanagh, *What is compassion and how can we measure it?* Clinical Psychology Review, 47, (2016).

³ James N Kirby, *Compassion interventions: The programmes, the evidence, and implications for research and practice*, Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice, 90, (2017).

⁴ Hızır Hacikeleşoğlu ve Saffet Kartopu, *Merhamet ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma*, The Journal of Academic Social Science Studies, 59, (2017).

⁵ Muhammet Fatih Genç, *Merhamet Eğitiminin Saldırganlık Davranışını Azaltmadaki Rolü*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 45, (2018).

⁶ Selahattin Avşaroğlu, *Merhamet Eğitimi Programının Üniversite Öğrencilerinin Merhametli Olma Düzeylerine Etkisi*, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 8, sy. 3, 2019.

⁷ Eşref Sak ve Ramazan Sak, *Merhamet ve Merhamet Odaklı Terapi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 18, sy. 1, ss. 2020.

⁸ Eşref Nas ve Ferhat Kardaş, *Merhamet Eğitimi ve Eğitimde Merhamet*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, c. 11, sy. 1, 2022.

⁹ Strauss, C., Taylor, B. L., Gu, J., Kuyken, W., Baer, R., Jones, F. ve Cavanagh, K., *What is compassion and how can we measure it? A review of definitions and measures*, s. 15.

¹⁰ Kirby, J. N., *Compassion interventions: The programmes, the evidence, and implications for research and practice*, s. 432.

¹¹ Hasan Mustafavî, *et-Tahkik fi Kelimati'l-Kurani'l-Kerim*, (Tahran, Merkezü Neşri'l-Asari'l-Allame Mustafavî, 1965), 4/95.

¹² Hasan Eren, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatır, Talat Tekin, Hamza Zülfikar, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, (Ankara, Tdk. Yay, 1988,) 1/435.

¹³ Ali Ayçıl, *İnsanın Değeri*, İstanbul Kültür Ve Edebiyat Dergisi, İstanbul Mem. Yay., sy. 9 Ocak 2015, s. 18.

¹⁴ Recai Doğan, “Merhamet Eğitimi (Neliği) Üzerine Bazı Düşünceler”, “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011) (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), s. 100.

İnsan, potansiyel bir güç olan merhamet duygusu ile yaratılmıştır. Bu duygu ailesi, çevresi ve eğitim aracılığıyla ya açığa çıkarılabilmekte ya da üstü tamamen örtülebilmektedir. Bütün erdemlerin kaynağı olan merhamet, insanlar kadar diğer tüm canlıları da kapsadığı için kuşatıcı ve evrensel bir değer olarak kabul edilmektedir.¹⁵ Bu değerın korunması için merhametin kaynak, eğitimin fırsat, dünya hayatının ise bu fırsattan yararlanma alanı olduğu unutulmamalıdır.

Ahlaki yetkinlik diye tanımlanan erdem,¹⁶ insanda harekete geçen ya da geçebilecek bir gücün adıdır. Bu kapsamda bir varlığın erdemi, kendine özgü yetkinliğin adıdır. Yani bir insanın erdemi, onu insan kılan yetkinliği, kısacası insanlığıdır. Bu da insanlaşma ile insanîleşmenin kesiştiği yerde ortaya çıkar.¹⁷ Bu erdem, diğer bir deyişle yetkinlik insanda var olan ve eğitim yoluyla geliştirilebilen bir özelliğe sahiptir.

İnsanî bir değer olan ve insanla en derin anlamına kavuşan merhametin, şaşırtıcı bir şekilde hayatın ve toplumun her alanından yavaş yavaş çekilmeye ve unutulmaya yüz tuttuğunu görmek, önemini kaybettiğini bilmek ve bu en güzel duygudan boşalan yeri şiddetin her türlüşünün doldurduğuna şahit olmak, üzücü olduğu kadar düşündürücü bir durumdur.¹⁸ Bu durumdan kurtulmanın tek bir yolu ve aracı vardır. O da “merhamet eğitimi”dir. Bu eğitim ile insanda var olan merhamet cevheri işlenebilecek ve ortaya çıkarılabilecektir. Bu, insan neslinin huzuru ve sürdürülebilirliği için gereklidir. Erdemli bir toplumun inşasında, bireyleri şiddetten, bencillikten, maddecilikten uzaklaştırmak ne kadar önemli ise sevgi, cömertlik, şefkat ve merhamet gibi insanî ve ahlakî değerlerle donatmak da o kadar önemlidir.¹⁹ Bu nedenle eğitim ve öğretimin temelinde merhamet olmalıdır. Merhamet eğitimi, kalbin katılığını, kabalığını ortadan kaldıran, pasını silen, üzerindeki lekeleri izale eden, ilahî rahmet ile aralarındaki kilidi açan, her türlü engeli yırtıp atan, kin, öfke, intikam, şehvet ve ihtiras gibi kötü huylardan kalbi temizleyen bir eğitimidir.²⁰ Bu kapsamda makalenin amacı, Kur’an’da merhamet kavramının anlam dünyasına nüfuz etmek; özelde insan, merhamet, eğitim ve erdem kavramlarına vurgu yapmaktır. Ayrıca, erdemli davranışların ancak sevgi, şefkat ve merhamet gibi duygu ve düşüncelerden zuhur edebileceğine dikkat çekmek; erdemli bir toplum inşa etme sürecinde, merhamet eğitiminin rolünü ve önemini ortaya koymak ve merhamet temelli erdemli bir toplumun inşasına destek olabilecek birtakım öneriler sunmaktır. Bunların yanında çalışmanın alandaki diğer araştırmalara da katkıda bulunabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışmada, Kur’an’da Rahmet kelimesinin anlam alanları; Kur’an’da insan ve merhamet; eğitim, insan ve merhamet başlıklarına yer verildikten sonra; insan ve merhamet eğitimi ile erdem, merhamet ve toplum ele alınmaktadır.

¹⁵ Hayati Hökelekli, *Merhamet*, Dem Dergi, Yıl 1, sy. 4, (2008), s. 80.

¹⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Say Yay., 7. Basım, 2019), s. 159.

¹⁷ André Compté-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, çev. I. Ergüden, (İstanbul, İletişim Yay. 2020), s. 16-17.

¹⁸ Mehmet Görmez, *Takdim: Neden Merhamet*, Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi, (ed.) İsmail Derin, (Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 2. Basım, 2012), s. 7.

¹⁹ Yusuf Şen, *Hz. Peygamberin Merhamet Eğitimi Metodu*, Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 6, sy. I-II, 2011, s. 28-29.

²⁰ Mehmet Görmez, *İşgal Altındaki Kalpler ve Merhamet Eğitimi*, Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi, ed. İ. Derin, (Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 2. Basım, 2012), s. 14.

1. Rahmet Kelimesinin Etimolojik Anlam Alanı

Arapçadan dilimize aktarılan rahmet ve merhamet kavramı, r-h-m harflerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş kelimelerden biridir. Bu kapsamda “rahmet” “رحمة”, “ruhm” “رحم” ve “merhamet” “مرحمة” kelimeleri aynı kökten gelen birer mastar olup rahmetle aynı anlamı taşırlar ve birbirlerinin yerine kullanılabilirler.²¹ Bu manada Arap dili lügatlerinde kelimenin kök anlamları; acıma hissi ve yufka yüreklilik manasında rikkat; birinin acısını, derdini paylaşmak, ilgi ve şefkat göstermek, acıma, esirgeme, yumuşaklık, nezaket, şefkat ve lütuf anlamlarını ifade etmektedir.²²

İslamî kaynaklarda rahmet (رحمة) kavramı, kalpte meydana gelen bir değişime işarette bulunur. Bunun neticesinde kalpte meydana gelen hareketlenmeye sebep olan durumdan dolayı yardım etmek, erdemli bir davranış olarak görülür. Bu erdemli davranış, insanlığın ruhunda kök salmış ahlakî bir değerdir.²³ Buradan hareketle merhamet, muhtaç ve acınacak durumda bulunanlara yönelik iyilik yapmayı gerektiren bir duyarlılık, hassasiyet ve kalp yumuşaklığı diye tanımlanır.²⁴ Rahmetin, genellikle kalbin ve vicdanın iyilik yapma ve ihsanda bulunma hassasiyetini gösteren duygusal bir ilke olduğuna işaret edilmektedir.²⁵ Buna göre rahmet, herhangi bir varlığa hayrı ulaştırma veya onu hayırla buluşturma iradesi ve kararlılığıdır.²⁶ Kelimeye hayrı ulaştırmaya ek olarak “şerri defetmek” anlamı da yüklenmiştir.²⁷

Türkçe sözlüklerin bazıları da merhameti, zor ya da daha kötü durumda olan bir varlığa yönelik zarif bir duygu,²⁸ o varlığa gösterilen ve hissettirilen üzüntü veya acıma hissi,²⁹ şefkat ve gönül yufkallığı³⁰ ve ona karşı yardım hisleriyle dolup taşma³¹ olarak tanımlar. Bu tanımlardan hareketle; merhamete muhtaç olana ilgi ve şefkat göstermek, acımak, yufka yürekli olmak, elem duymak gibi kavramlarla insanın psikolojik/kalbî/hissî yönüne vurgu yapıldığını, rikkatten soyutlanmış ihsan ile de Allah’ın sonsuz ve sınırsız lütfuna, nimetine ve fazlına işaret edildiği anlaşılır.³² Bu manada İslam kültür tarihinde merhamet kavramı genellikle rahmet kelimesiyle

²¹ Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ, İbn Fâris, *Mu’cemu Mekayisi’l-Luga*, thk. Abdusselam M. Harun, (Daru’l-Fikr, 1979), 2/498; Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanü’l-Arap*, (Beyrut: Daru Sadır, 3. Basım, 1993), 12/230; Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdi el-Basri, *Cemheretü’l-Luga*, thk. R. Münir Balbekki, (Beyrut: Daru’l-İlm, 1987), 1/523.

²² İbn Faris, *Mu’cemu Mekayisi’l-Luga*, 2/498; İbn Manzur, *Lisanü’l-Arap*, 12/230; Mecduddin Muhammed İbn Yakûp el-Firuzabadi, *Kâmûsü’l-Muhîd*, thk. Mektebü Tahkiki’t-Turas, (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2005), s. 1111; Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevheri, *Sıhah Tac’ul-Luga ve Sıhahu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Attar, (Beyrut: Daru’l-İlm, 1987), 5/1929; Muhammed A’lâ b. Ali b. Muhammed Hamid et-Tehânevî, *Mevsuatü Keşşafi Istilahati’l-Fünûnve’l-Ulum*, thk. Ali Dahruç, (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996, haz. Üveysiyan et-Temimi el-Basri), 1/847; Hüseyin K. Ece, *İslam’ın Temel Kavramları*, (İstanbul: Beyan Yay., 1999), s. 576.

²³ Abdurrauf Ahmet Beni İsa, *er-Rahmetü Fî’l-Kur’an (et-Tiflü Enmuzecen)*, El-Mu’temerü’d-Düveliyü Anî’r-Rahmeti Fî’l-İslami, 2016, Camiatü’l-Melik Suud Külliyyetü’t-Terbiye, s. 436.

²⁴ Ebû’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed Râğıp el-İsfahânî, *el-Müfredatu fi Garibil-Kur’an*, (İstanbul: Kahraman Yay., 1986), s. 279; Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâ’iru Zevî’t-Temyîz Fî Letâ’ifi’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. M. Ali Nekar, (Kahire: İhyau’t-Turasi’l-İslamiyye, 1996), 2/53.

²⁵ Ebu’l-Beka Eyyub b. Musa el-Kefevi, *Külliyât Mu’cemu fi’l-Mustalahat ve’l-Furûk el-Luğavî*, thk. A. Derviş ve M. el-Misrî, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, s. 471.

²⁶ Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçani, *Kitabu’t-Tarifât*, (yrs., ts.), s.110.

²⁷ Tehânevî, *Istilahati’l-Fünûn*, 1/ 847.

²⁸ Yasemin Oğuz, Harun Tepe, Nüket Ö. Büken, Deniz K. Kucur, *Biyoetik Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay., 2005), s. 172.

²⁹ Eren, H. ve Arkadaşları, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, 2/1009.

³⁰ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, (Ankara: Rehber Yay., 1990), s.765.

³¹ Kubbealtı Lügati, <http://lugatim.com/s/MERHAMET>

³² Ece, H. K., *İslam’ın Temel Kavramları*, s. 576.

birlikte ifade edilir. Türkçede merhamet, hem Allah'a hem de insanlara atfedilmekte, rahmet ise özellikle Allah'a nispet edilerek kullanılmaktadır.³³ Bu anlamda rahmet ilahi, merhamet ise beşeridir.³⁴

Tanımlardan hareket ederek rahmet ve merhametin iki yönlü olduğunu söylemek mümkündür. Bu yönlerden biri Allah'a diğeri de insana bakmaktadır. Bu kavramın, Allah'a bakan yönü, Yüce Allah'ın sıfatı olarak geldiğinde onunla rikkat, incelik, duyarlılık, yufka yüreklilik, ihsan ve lütuf kastedilir. Bu anlamda rivayet edilmiştir ki; Rahmet, Allah'tan gelen nimet ve lütuflardır; insanlardan sadır olan ise incelik ve şefkattir.³⁵ Hz. Peygamber'in ifade buyurduğu şu hadis-i şerif de bu anlamdadır: *إنه لما خلق الرحم قال لها: أنا الرحمن و أنت الرحم و أنت الرحم شققت اسمك من اسمي فمن وصلك وصلته ومن قطعك قطعته* “Yüce Allah rahmi yarattığında ona şöyle seslendi: Ben Rahmanım, sen de rahimsin. Senin adını kendi adımdan türettim. Her kim seninle ilişkisini sıkı tutarsa/ (sıla-i rahimi) ben de onunla yakından ilgilenirim. Her kim de seninle ilişkisini keserse ben de onunla ilişkiyi keserim.”³⁶ Bu hadis yukarıda işaret ettiğimiz anlamları ifade etmekte olup rahmeti iki anlamı içerir şekilde açıklamaktadır. Bu da incelik, duyarlılık, yufka yüreklilik ve ihsandır. Yüce Allah insanların fitratına inceliği, duyarlılığı, yufka yürekliliği yerleştirmiş, kendisine ise lütfu ve ihsanı seçip yakıştırmıştır.³⁷

Rahmet kavramı, Allah için sonradan meydana gelen ve olayların etkisinde kalan bir yaratıcının öfkelerini göstermesi şeklinde ifade edilmez. Çünkü Kur'an'da, Allah için kullanıldığında rahmet, bir duygu türü, bir hissediş, bir kalp fiili ve nefsanî bir eğilim olarak kullanılmaz.³⁸ Zira Allah, kalbinde elem ve kin bulunmasından münezzehtir; dolayısıyla Allah'ın kalbinin yumuşamasından söz edilemez.³⁹ Öyleyse rahmet, Allah için olduğunda doğrudan yaratma, yaşatma, belayı def etme, hüznü alıp güven verme, nimet verme, lütuf, ihsan ve ikramda bulunma gibi manalar kazanır. Bu da esirgeme, gözetme, koruma, kollama, ikram etme ve yardım etme gibi eylem türlerine giren anlam alanına yakındır.⁴⁰ Bu manada Rahim ismi ile Rab ismi arasında bir yakınlık vardır ki Allah, merhameti sınırsız olan bir Rab'dır.⁴¹ Onun koruması, gözetmesi, terbiyesi, ikramı ve ihsanı merhamet üzeredir. O, merhametsiz iş yapmaz. Allah'ın rahmetinden maksat, rahmetin eseri olan ihsandır.⁴²

Rahmet ve merhamet kelimesi insanlar için kullanıldığında ötekine karşı duyulan kalp yumuşaklığına, yufka yürekliliğe, acıyı paylaşmaya ve şefkat duygusuna delalet etmektedir. Çünkü insan için rahmet veya merhamet, kalbî bir fiil olup

³³ Mustafa Çağrı, “Merhamet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yay. 2004), s. 184.

³⁴ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirme Kurulu: M. N. Çetin, T. Parlar, İ. Şen, M. Okumuş, M. Uyanık, O. Atalay, Y. Canbolat, A. Gür, (İstanbul: Çelik-Şura Yay., ts.), 1/88.

³⁵ İsfahani, *Müfredat*, s. 279.

³⁶ Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybani, *el-Müsned*, thk. Şuayip Arnavut, Adil Mürşid, (Müessesetü-r-Risale, 2001), 3/198, (No: 1659); Ebu Davûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi, *es-Sünen*, thk. M. Abdulhameyd, (Beyrut: el-Mektebet'ül-Asriyye), 2/133, (No: 1694); Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhaki, *Sünen-ül-Kübra*, thk. Muhammed Ata, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003), 7/41, (No: 13215).

³⁷ İsfahani, *Müfredat*, s. 279.

³⁸ Yazır, M. H., *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/56; Raşit Küçük, *Hz. Peygamber Sevgi ve Merhamet*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 10. Basım, 2017), s. 28.

³⁹ Muhammed Reşit Rıza, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hâkim*, (el-Hey'etü'l-Misriyye, 1990), 1/38.

⁴⁰ Mustafa İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), 1/261.

⁴¹ Yasin 36/58.

⁴² Reşit Rıza, M., *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim*, 1/38.

herhangi bir varlığın içine düştüğü ıstırap ve sıkıntıyı görünce sevgi, şefkat, acıma, kalp yumuşaklığı şeklinde tezahür etmektedir. Bu da insana ötekinde kendine ait olanı görme fırsatı sunarak onun kendisi için arzuladığı her şeyi başkaları için de arzular hale gelme isteğidir.⁴³ Zira bu istek, kalpteki acıma duygusunun harekete geçmesidir. Bu duygu da kalbî teessür ile başlar, sahibini önce acıya, sonra da lütuf ve ihsana sevk eder. Sıkıntıyı, ıstırapı ve acıyı giderince de sona erer.⁴⁴ Merhamette sadece acımak, üzülmek ve elem duymak kâfi değildir. Acıyı ve sıkıntıyı giderebilecek kudret ve iradeye sahip olmak da vardır. Sadece üzüntü duymakla merhamet gösterilmiş olmaz; acıyan kalbe dokunmak, dokunduğun kalbe şifa olmak, onunla hemhal olmak ve birlikte acıyı hissedip paylaşabilmek gerekir. Zira acıyı dindirip yarına güvenle, umutla bakabilmeyi sağlamadan merhamet gerçekleşmez.

Sonuç olarak rahmet, Allah'ın kâinata çevrilmiş yüzüdür ki, O'nun rahmetinin izleri eserlerinde görülür. Bu da Allah'ın sonsuz rahmetinin bir bütün olarak varlıkta tecelli edişidir. İşte O'nun varlıktaki bu görünüşü, her şeyi ihata eden ilmidir, lütfudur, keremidir ve ihsanıdır.⁴⁵ Bu lütuf, ister Allah adına olsun ister insan adına olsun muhataba karşı duyulan sevgiden ve yakınlıktan kaynaklanan bir koruma ve kollama hissiyle muamele etmekten ibarettir. Burada gerçek manada rahmet ve merhamet, kişinin nefsi hoşlanmasa ve ona ağır gelse bile, onun hayrına ve menfaatine olacak ve sonuçta ona fayda sağlayacak şeyleri yine de yapmayı ve yerine getirmeyi gerektiren ahlaki bir fazilettir. Bu fazilet, kişinin hayrına olanı ona ulaştırmak, zararına olanı da ondan uzaklaştırmaktır.⁴⁶ Bu çerçevede merhamet, insanoğlunun bizzat kendisinin ve diğer canlıların çektiği acının farkında olmasıyla birlikte bireyin bunu hafifletmek ve ortadan kaldırmak için istek ve çabasına eşlik eden temel bir iyilik halidir.⁴⁷ Bu da acının hissedilmesini, farkına varılmasını, paylaşılmasını ve ortadan kaldırılmasını hedefler. Bunlar gerçekleştirildiğinde merhamet, karanlıkta kalan insanlığı aydınlatan, ısıtan, huzur, güven ve mutluluk veren bir duyguya dönüşür. Merhamet bununla da yetinmez ve insanlığın özünde var olan kötülük duygusunu da terbiye eder. Böylece insan merhamet ederken merhamet edilmiş olur.

2. Kur'an'da Rahmet Kelimesinin Anlamları

Rahmeti ve merhameti sonsuz ve sınırsız olan Allah, “nimetlerimi saymaya kalksanız, asla böyle bir işin altından kalkamazsınız! Gerçek şu ki, çok acıyan çok esirgeyen gerçek bağışlayıcı elbette Allah'tır”⁴⁸ ilahî fermanıyla insanı uyarmaktadır. Ayrıca “size isteme kudretini ve bununla birlikte kendisinden isteyebileceğiniz her türlü şeyden veren de O'dur”⁴⁹ hatırlatmasında bulunmaktadır. Bu hatırlatma ile sayılmayacak kadar çok olduğu ifade edilen ilahi nimetlerin tamamı, ilahi rahmetin kapsamı içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda Kur'an'da, Allah'a nispet edilen

⁴³ Ahmet Uğurlu, *Izdirap ve Merhamet*, (İstanbul: İz Yay., 2015), s. 209.

⁴⁴ Yazır, M. H., *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/87.

⁴⁵ Nurettin Topçu, *Var Olmak*, haz. E. Erverdi, İ. Kara, (İstanbul: Dergâh Yay. 6. basım 2008), s.117.

⁴⁶ Raşit Küçük, *Sevgi Eğitiminde Merhametin Yeri ve Önemi*, “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011) (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2014), s. 349.

⁴⁷ Yazır, M. H., *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/55; Paul Gilbert, *Şefkatli Zihin*, (çev.) Uğur Mehter, (İstanbul, Diyojen Yay., 2022), s. 9.

⁴⁸ Nahl 16/18.

⁴⁹ İbrahim 14/ 34

rahmet kavramının canlı, işlevsel ve dinamik bir yapısı vardır. Bu yapıda rahmet/merhamet kavramının geçtiği her ayette "rahmetin" değişik tecellilerinden bahsedilmiştir.⁵⁰ Burada bahse konu olan manalar, bazen hakikî bazen de mecazî olarak zikredilmektedir. Bu da Kur'an'da çok anlamlı müsterek lafızların varlığına işaret eder. Bu çerçevede Kur'an'da rahmet kavramına farklı anlamlar yüklenmiştir. Söz konusu bu farklı anlamlar arasında mutlak surette bir anlam ilişkisi de mevcuttur.

Kur'an ilimleriyle ilgili yazılmış "Vücut ve Nezair" gibi benzeri çalışmalara göz atıldığında rahmet kavramına yüklenen farklı anlamları bir arada bulmak mümkündür. Bu çalışmaları yapan müelliflerden Fîrûzâbâdî, Besâ'ir'de yirmi,⁵¹ Yahyâ b. Sellâm, Tesarîf'te on bir,⁵² Ebu Hilal el-Askerî, el-Vücut ve'n-Nezair'de sekiz⁵³ anlamda kullanılabileceğini kaydetmişlerdir. Bu anlamlar; Kur'an, Hz. Muhammed, tevfik, nübüvvet, iman-İslam, korumak, rızık, yağmur, afiyet ve ferahlık, kurtuluş, ilahi nusret, sevgi, kitap, selamlama, afv ve selam yurdudur.

Kur'an-ı Kerim'de rahmet, statik değil dinamik, canlı ve işlevsel bir kavram olarak kullanılır. Sadece insanın kalbinde ve vicdanında yer tutmaz. Onun etkinlik alanı tüm kâinattır.

Kur'an'da Rahmetle Yakın Anlamlı Kelimeler

Bu başlık altında, aralarında bazı noktalardan var olan ayrılığa rağmen, ince bir mana irtibatıyla bir doku teşkil eden⁵⁴ ve birbirine bağlanan, başka bir ifadeyle de rahmet ve merhamet kavramının anlam alanına dâhil edilen kelimeler grubu tespit edilecektir. Burada kelimenin geçtiği bağlam içerisinde hangi anlama geldiğinin bilinmesi çok önemlidir. Zira bu kelimeler grubu, Kur'an'da birbirinden ayrı, yalın halde bulunmazlar, her birinin ötekiyle yakın bir anlam ilişkisi vardır. Bu kelimeler, somut anlamlarını, birbiriyle olan bu ilişki sisteminden alırlar. Muhtelif yollarla birbirlerine bağlanırlar. Sonunda gayet düzenli bir bütünlük oluştururlar.⁵⁵ Bu bağlamda rahmetle yakın anlamlı kelimeler; re'fet, mağfiret, meveddet, zikra, salâvat, tahfif, fazl, hidayet, rıdvan, imam, berekat, şifa ve ilim olarak gösterilebilir.

Kur'an'da Rahmetin Mukabili Kelimeler

Kur'an-ı Kerim'de rahmetle yakın anlamlı kelimelerin varlığından bahsedildiği gibi mukabili (zıddı) olan kelimelerden de bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda kelimenin tam anlaşılıp kavranması için hem yakın ve hem zıt anlamlarıyla birlikte bilinmesi gerekir. Bu da merhamete karşılık gelen kasvet/sertlik, acımasızlık, kabalık, şiddet, kötü davranış, utüvv/serkeşlik, kibirlenmek, ta'sir/güçleştirme, zorlaştırma, cefa, eziyet, sıkıntı verme, tuğyan/azgınlık, taşkınlık ve haddi aşmak⁵⁶ gibi anlamlarda saklıdır. Bu anlamlar bilinmeden merhamet tam anlamıyla kavranamaz. Bunu kavratmak için Kur'an-ı Kerim, rahmetin zıddı olarak gelen azap,⁵⁷ helak,⁵⁸ zarar,⁵⁹

⁵⁰ Yusuf Batar, "Empatik Düşündürme Yoluyla Merhamet Eğitimi -Kur'an Ve Hz. Peygamber'in Uygulamaları İşığında", s. 44.

⁵¹ Fîrûzâbâdî, *Besâ'ir*, 3/53.

⁵² Ebu Zekerîyya Yahya b. Sellam b. Ebî Sa'lebe et-Teymi, *et-Tesarîf: Tefsîrû'l-Kur'ân mimme'stebehet esmâ'ühû ve tasarrafet me'ânih*, nşr. Hind Şelebî, (Tunus: Şirketü't-Tunisiyye, 1979), s. 134-8.

⁵³ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl Askerî, *el-Vücut ve'n-Neza'ir*, nşr. M. Osman, (Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2007), s. 226-228.

⁵⁴ Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, (Konya: Hibaş Yay., 1984), s. 122.

⁵⁵ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. S. Ateş, (Ankara: Kevser Yay), s. 15.

⁵⁶ Küçük, R., Hz. Peygamber Sevgi ve Merhamet, s. 31.

⁵⁷ Araf 7/156.

kötülük,⁶⁰ şiddet ve katılık⁶¹ manalarını taşıyan kelimeleri kullanmayı tercih etmiştir.⁶² Bu kullanıma göre birini azaptan, helak olmaktan, zarardan, kötülükten, kabalıktan, cezalandırılmaktan, musibetlerden, afet ve felaketlerden korumak merhamet etmek olarak kabul edilmektedir.⁶³

Kur'an'da İnsan ve Merhamet

Rabbimiz, insanı yarattığı varlıkların tümünden değil, birçoğundan üstün kılmıştır.⁶⁴ İnsan, akıl ve kalp sahibi kılınmış, ona özgün bir irade verilmiş, ahlak ve vicdan sahibi olabilecek kabiliyetlerle donatılmış, konuşma, düşünme, ifade etme, anlama, anlamlandırma, kavrama ve kavramlaştırma kudretiyle tezyin edilmiş bir varlıktır. Ancak insanın yaratılış yönünden mükemmel oluşu, onun davranış açısından da mükemmel olduğu anlamına gelmemektedir.⁶⁵

İnsan, bu kadar yüceltilmenin yanında kendi yaratılışını unutup⁶⁶ ardından da Allah'ı unutan ve bu yüzden de Allah'ın gözden çıkardığı,⁶⁷ değer ve konumlarını kendilerine unutturduğu⁶⁸ bir varlık da olabilmektedir. Bu yaratılış harikası varlık, Rabbini inkâr eder ve O'na hasım kesilir,⁶⁹ aşağıların aşağısına aday olur,⁷⁰ kendisini yeterli görüp, azgınlık eder,⁷¹ hayra dua eder gibi şerre de dua eder,⁷² acelecilikten asla vazgeçmez,⁷³ kendine darlık dokunduğunda isyankâr olur da dünyayı seçer, ahireti unutabilir.⁷⁴ Bir yaratılış mucizesi olan insan, gösteriş düşkünü, riyakâr, cimri,⁷⁵ şımarık,⁷⁶ tartışmayı seven,⁷⁷ nankör,⁷⁸ kibirli,⁷⁹ mal mülk istemekten ve biriktirmekten usanmayan,⁸⁰ çok hırslı, sabırsız, bir mala sahip olunca eli sıkı ve doyumsuz olan,⁸¹ kendisine bir şer (kötülük) dokununca da umutsuzluğa düşüp yıkılan, dağılan⁸² bir varlık niteliğini de gösterir.

İnsanın bireysel ve toplumsal yaşamda en önemli değerlerinden biri merhamet duygusudur ve bu duygu, Allah tarafından insan fitratına kodlanmış,⁸³

⁵⁸ Mülk 67/28.

⁵⁹ Yunus 10/21; Enbiya 21/83, 84; Zümer 39/38.

⁶⁰ Rum 30/36; Ahzap 33/17.

⁶¹ Fetih 48/29.

⁶² Sultan b. Misfir b. Mübarek es-Saidi, "Medaminü'r-Rahme Fi'l-Kur'an'il-Kerim", El-Mu'temeru'd-Düveliyü Anı'r-Rahmeti Fi'l-İslami, (2016), Camiatü'l-Melik Suud Külliyyetü'l-Terbiye, s. 27.

⁶³ İsmail Karagöz, *Allah, İnsan ve Merhamet*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 2014, s. 31-35.

⁶⁴ İsra, 17/70

⁶⁵ Musa Bilgiz, *Kur'an'da İnsanlık Onuru*, (Ankara: Fecr Yay., 2. Basım, 2013), s. 22.

⁶⁶ Kıyame 75/37.

⁶⁷ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, (çev.) C. Koytak, A. Ertürk, (İstanbul: İşaret Yay., 1996), 1/567.

⁶⁸ Haşr 59/19.

⁶⁹ Nahl16/4; Yasin 36/77.

⁷⁰ Tin 95/5.

⁷¹ Alak 96/6, 7.

⁷² İsra 17/11.

⁷³ İsra 17/11; Enbiya 21/37; İnsan 76/27.

⁷⁴ Kıyame 75/20-21.

⁷⁵ Tevbe 9/76; İsra 17/100.

⁷⁶ Hud 11/10.

⁷⁷ Kehf 18/54; Hac 22/8-9.

⁷⁸ İsra 17/67; Hac 22/66; Şûrâ 42/48; Zuhuf 43/15; Abese 80/17.

⁷⁹ İsra 17/37.

⁸⁰ Fussilet 41/49.

⁸¹ Meariç 70/19-21; İsra 17/83.

⁸² Hûd 11/9; İsra 17/83; Fussilet 41/49.

⁸³ Fîrûzâbâdî, *Besâ'ir*, 3/53; Tehânevî, *Istılahatü'l-Fünûn* 1/ 847.

sinir sistemine işlenmiş ve genlere adeta şifrelenmiş durumdadır.⁸⁴ Bu açıdan fitratı yaratan Allah, ona rahmetini de, merhametini de koymuştur. Bu bağlamda insan ve diğer canlılardaki merhamet duygusunun varlığını, Hz. Muhammed (a.s.) veciz bir şekilde şöyle ifade etmiştir: “Allah’ın yüz rahmeti vardır; ondan bir tanesini yeryüzüne indirmiştir ki cinler, insanlar, hayvanlar ve zararlı sürüngenler aralarında onun sayesinde birbirlerine şefkat ve merhamet gösterirler. Vahşi hayvanlar onunla yavrularına merhamet ederler. Geride kalan doksan dokuz rahmetini kıyamet gününe ertelemiştir ki ahirette kullarına onunla muamele edecektir.”⁸⁵Bu ve benzeri hadislerde ifade edildiği gibi rahmet ve merhametin varlık sebebi Allah olduğu gibi, yaratılmışlar dünyasında rahmet ve merhametin kaynağı da Allah’tır. Buna göre Allah kullarının kalbinde ve fitratında rahmeti yaratmıştır.⁸⁶ Bu çerçevede özellikle düşünürler, yazarlar ve filozoflar merhametin evrensel bir hakikati temsil ettiğini,⁸⁷ içimizden gelen ahlakî bir değer olduğunu ve insanın bu erdemli duyguya doğuştan sahip olduğunu⁸⁸ beyan ederler.

İnsanlık tarihinde merhamet insan ilişkisi dikkatlerden hiç kaçmamıştır. Bu bağlamda merhametin tarihi, insanlığın tarihi kadar eskidir. Biyoarkeolojik araştırmalar, insanoğlunun geçmiş çağlardan beri birbirlerini sevdiklerinin ve merhametli davranarak yardım ettiklerinin şahididir.⁸⁹ Bu da merhametin bütün insanlarda canlı, yaşayan ve evrensel bir duygu olduğunun kanıtıdır. Son yıllarda yapılan “Fonksiyonel MR” araştırmaları da merhametin, acımanın ve şefkatin, insan beyinde biyokimyasal kökenlerinin bulunduğunu ispat etmiştir. Bu duygular insan beyni tarafından hissedildiği zaman, beyinde “iç morfin” denilen endorfin ve seratonin gibi mutluluk hormonlarının salgılandığı gözlenmiştir.⁹⁰ Bu duygu, insanların hem sinir sistemlerine hem de genlerine adeta şifrelenmiş ve bu sebeple de insan beyninin merhamete doğuştan yatkın olduğunu ortaya koymuştur. İnsanda merhamet duygusunun varlığına bir başka kanıt da “ayna sinir hücrelerinin” keşfidir. Bu hücrelerin çalışma sistemleri, diğer varlıkların ıstırabını anlamaya ve onlara merhamet etmeye kodlanmış olduklarını göstermiştir. Yani insan beyni, karşıdaki varlığın ıstırabını ve acısını hissedebilmekte ve ona hemen cevap verebilmektedir. Aslında onun beyinde ateşlenen ve harekete geçen sinir hücrelerinin aynısı diğerinin beyinde de ateşlenmekte ve harekete geçmektedir.⁹¹ İşte burada merhamet diye isimlendirilen ve nitelenen bu olumlu duygu, insan bilincinde saklı ve potansiyel olarak var olan bir hakikattir. Bu hakikat, herhangi bir varsayıma, düşünceye, fikre, ideolojiye, dine, dogmaya, mite, terbiyeye ve eğitime dayanmamaktadır. O, tüm

⁸⁴ Kemal Sayar, *Biraz Yağmur Kimseyi İncitmez*, (İstanbul: Timaş Yay., 2020), s. 62.

⁸⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri, *Sahihu Müslim*, thk. M. Fuad Abdalbaki, (Beyrut: Daru Turasi'l-Arabiyyi, trs.),4/ 2108, (No: 2752, 2753); Ebu Abdillâh Muhammed b. Mâce, el-Kazvînî *es-Sünen*, thk. M. Fuad Abdalbaki, (Daru ihyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Faysal İsa el-Babi el-Halebi), 2/1435, (No: 4293, 4294).

⁸⁶Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. A. Ebu Gudde, (Halep: Mektebet'ül-Matbuat'ül-İslamiyye, 2. Basım, 1986), 4/21.

⁸⁷ Compté-Sponville, A., *Büyük Erdemler Risalesi*, s. 154.

⁸⁸ Nurettin Topçu, *Ahlak*. haz. E. Erverdi, İ. Kara, (İstanbul: Dergâh Yay. 2. basım 2017), s.103-4

⁸⁹ Sayar, K., -Manisaligil, A., *Merhamet Devrimi*, (ed.) İslam Dalp ve Arkadaşları, (İstanbul: Timaş Yay., 3. Basım, 2016), s. 15.

⁹⁰ Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zeka*, (İstanbul: Timaş Yay. 2021), s.94.

⁹¹ Kemal Sayar, *Açılış Konferansı*, “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011) (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2014), s. 34; Sayar, K.,-Manisaligil, A., *Merhamet Devrimi*, s. 458; Sayar, K., *Biraz Yağmur Kimseyi İncitmez*, s. 62; Eşref Nas, *Merhamet Yolculuğu*, (Ankara: Fecr Yay., 2021), s. 193.

bunların ötesinde insan fitratında her daim vardır ve insanın bulunduğu her şartta ve koşulda, her yerde ve zamanda kendini göstermektedir.⁹²

Sonuç olarak insanlık tarihi göz önüne alındığında, merhametli veya merhametsiz insanlar ya da insan toplulukları dünyada her zaman var olmuştur ve bundan sonra da var olmaya devam edecektir. Âdem (a.s) ile başlayan insanlık serüveni, bizzat insanın kendi içinde “iyi” ile “kötü”nün; kendi dışında da Hâbil ile Kâbil kutuplarının tercihlerine göre şekillenmiş, insanlık tarihi merhametli ile merhametsizin mücadele alanına dönüşmüştür.⁹³ Bu mücadele, insan var olduğu sürece de devam edecektir.

3. Eğitim ve İnsan

Eğitim, bir “yetişme ve yetiştirme” sürecinin adıdır.⁹⁴ Bu süreç eskiden “terbiye” kelimesiyle ifade edilmekteydi. Terbiye, asıl anlamı itibariyle yetiştirmek, sorumluluğunu ve bakımını üstlenmek ve rehberlik etmektir. Bu da bir şeyi başlangıç noktasından alıp kemal mertebesine ulaştırıncaya kadar planlı ve programlı bir şekilde çalışmayı, aşama aşama inşa etmeyi, düzeltmeyi ve gözetip kollamayı gerektirmektedir.⁹⁵ Bu noktada eğitimin işlevi, bireysel yetenekleri ve potansiyelleri toplumun istek ve ihtiyaçları doğrultusunda geliştirmektir. Bu gelişim, tedrici olarak insana ilka edilen bir şeydir⁹⁶ ve insana hastır. Zira eğitim denilince akla ilk gelen varlık da insandır. Bugün, “terbiye” kelimesiyle aynı anlama gelen “eğitim” kelimesinin kullanımı daha çok tercih edilmektedir. Bu iki kelime bazen farklı anlamları yüklenmekle birlikte bazen de eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır.⁹⁷“Eğitim” kelimesi, Türkçede “eğmek” kökünden türetilmiştir. Bu kök, “bükmek, uygulamak, öğretmek, yetiştirmek, geliştirmek, alıştırmak, egemenlik altına almak, yenilgiye uğratmak, ezmek, kırmak ve yönlendirmek”⁹⁸ gibi anlamlara gelmektedir.

Teknik anlamda eğitim, insanların toplumsal yaşam içerisinde yerlerini alabilmeleri için gerekli bilgi, beceri, tutum, değer ve anlayış ile donatılıp, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etmek amacıyla yürütülen faaliyetlerin bütünüdür.⁹⁹ Eğitim, insanın yetenek ve kabiliyetlerinin, özellikle de ahlaki yetilerinin geliştirilebilmesi için yapılan bilinçli ya da bilinçsiz etkilerin ve yönlendirmelerin tümünü kapsamaktadır.¹⁰⁰Eğitim, yaşam içinde yaşayarak ve yaparak öğrenmektir.¹⁰¹

⁹² Arthur Schopenhauer, *Merhamet*, çev. Z. Kocatürk, (İstanbul: Dergâh Yay., 4. basım 2017, s.88.

⁹³ Ali Şeriatî, *Toplumbilim Üzerine*, çev. K. Sökmen, (İstanbul: Bir Yay., 1985), s. 98-99.

⁹⁴ Halis Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, (İstanbul: Damla Yay. 2. Basım, 1986), s. 11.

⁹⁵ İsfahani, *Müfredat*, s. 269; Nasırüddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydavi, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, thk. M. el-Maraşlı, (Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1418), 1/28; Yazır, M. H., *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/80; Muhammed et-Tahir b. Aşur, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, (Tunus: Daru't-Tunisiye, 1984), 1/166; İslamoğlu, M., *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, 1/206.

⁹⁶ S. Nakib Attas, *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, çev. M. E. Kılıç, (İstanbul: İnsan Yay., 2. basım, 1995), s. 202.

⁹⁷ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1990), s. 24; Musa Bilgiz, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, (İstanbul: Beyan Yay., 2006), s. 13; Ziya Kazıcı ve Halis Ayhan, *Tâlim ve Terbiye*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 2010), 39/515; Doğan, R., *Merhamet Eğitimi (Neliği) Üzerine Bazı Düşünceler*, s. 100.

⁹⁸ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, (İstanbul Remzi Kitabevi, 1993), s. 76.

⁹⁹ Eren, H. vd, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, 2/435; Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim Ve Psikoloji Sözlüğü*, (Ankara, Anı Yay., 2012), (pdf) s. 453.

¹⁰⁰ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılap Yay., 8. Basım, 1998), s. 68.

Çünkü yaparak, yaşayarak öğrenmek, bireyde daha kalıcı ve etkili izler bırakmaktadır.¹⁰²Eğitim, insan yavrusunun insanileştirilmesi için önceden belirlenen amaçlara göre yapılan planlı ve düzenli etkinlikler sürecidir; yeni nesillere geçmişin bilgi, deneyim ve tecrübelerini düzenli ve amaçlı bir biçimde aktarma ve kazandırmadır.¹⁰³ Sonuçta bir davranış değişikliği meydana getirme süreci olarak da ele alınan eğitim,¹⁰⁴ insanın yaşadığı toplumda değerli olan duygu, düşünce, yetenek, tutum ve davranış biçimlerini öğrendiği ve geliştirdiği etkinliklerin tümüdür.¹⁰⁵ Bu etkinlikler, insanı entelektüel ve ahlakî olgunluğa erdirmekte ve insanda yüksek bir karakter ve yüce bir şahsiyet oluşturmaktadır.¹⁰⁶İnsan, ana rahminden dünya hayatına hiçbir şey bilmeksizin gelir. Yani insan başlangıçta hamdır, acizdir, bilgisizdir, kemale ulaşmamış ve gelişimini tamamlayamamış bir varlıktır. Dolayısıyla eğitim, insanın kemale ermesinde, bilgi, yetenek, inanç, değer kazanma süreçlerinin bütünüdür ve aynı zamanda insanın bireysel ve toplumsal gelişimini tamamlaması için bir fırsattır.

Eğitim, bireysel ve toplumsal hayatta çok önemli bir yere sahiptir. İnsan ve toplum, eğitim ile ıslah edilir, büyütülür, geliştirilir, yetiştirilir ve yükseltilir. Eğitim, insanın anne karnına düşüşünden, dünyaya gelişine, oradan da göçüşüne kadar geçen sürede insan için yapılan bilinçli ve şuurlu kültürlenme faaliyetlerinin toplamı ve kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılma çabasıdır.¹⁰⁷ Bu çaba insan davranışlarını istenilen yönde geliştirebilmek ve arzu edilen hedeflere ulaştırabilmek amacıyla yürütülür. Bunun en güzel temsili Hz. Muhammed'in (a.s) örneklidir. O, eğitimle cahiliye toplumundan sahabe toplumunu ortaya çıkarmıştır. O, "Onlara sahip oldukları bu seçkin özellikleri eğitim ile vermiştir. Bu eğitim yıllarca ve tedricen (aşama-aşama) devam etmiştir. Bu eğitimin üslup ve metodunun, Kur'an ve sünnette şöyle olduğunu görmekteyiz: Toplumda ne zaman bir zaaf ortaya çıkmışsa hemen Allah ve Resulü o zaafa toplumun dikkatini çekmiş ve tedrici bir eğitim programıyla söz konusu zaaf ortadan kaldırılmıştır."¹⁰⁸

4. Eğitim ve Merhamet

Eğitim ve merhamet, insan fitratının yaratılıştan getirdiği hasletlerdendir. İnsan, merhamet ve eğitimin hem konusu hem de kaynağıdır.¹⁰⁹ Merhamet eğitimi ise merhamet ve eğitim kelimelerinden terkip edilmiş bir tamlama olup eğitimin merhametle nitelendirilmesine işaret etmektedir. Aslında eğitim, merhametin en önemli bileşenlerinden biridir. Zira merhametin davranışa dönüşmesi ancak eğitim ile mümkündür. Bu manada merhamet eğitimi; insanın bütün varlıklara karşı acıma ve

¹⁰¹Forrest Carter, *Küçük Ağacın Eğitimi*, (çev.) Şen Süer Kaya, (İstanbul: Say Yay. 17. Basım, 2019), s.111

¹⁰² Öcal, M., *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, s. 88.

¹⁰³ Bakırcıoğlu, R., *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, s. 453; Ziya Kazıcı, *Vakfiyelerin Dilinden Merhamet Eğitimi*, "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu (15-17 Nisan 2011), (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2014), s. 248.

¹⁰⁴ Münire Erden, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, (Ankara: Arkadaş Yay., 13. Basım, 2020), s. 13; Muhammed Şevki Aydın, *Eğitim Ahlakı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 3. Basım, 2020), s. 20.

¹⁰⁵ Ali Sabancı, *Eğitim-Temel Kavramlar*, Eğitim - Pedagogji, (ed.) Erdal Toprakçı, (Ankara: Ütopya Yay. 2016), s. 12.

¹⁰⁶ Aristoteles, *Retorik*, (çev.) Mehmet H. Doğan, (İstanbul: YKY, 16. Basım, 2018), s. 68.

¹⁰⁷ İbrahim E. Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, (Ankara: Gül Yay., 5. Basım, 1978), s. 13; Veysel Sönmez, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, (Ankara: Anı Yay. 9. Basım, 2017), s. 5.

¹⁰⁸ Ebu'l A'la Mevdudi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Komisyon, (İstanbul, İnsan Yay., 2. basım, 1996, 6/316.

¹⁰⁹ Kehf 18/81; Beyza Bilgin, *İslam'da Sevgi*, sy. 17, (Ankara: Din Öğretimi Dergisi, M.E.G.S.B.Yay., 1988), s. 21.

yardım etme duygusuyla hareket etmesini, onları hem sevmesini hem korumasını hem de zor durumlarda destek olmasını ve affetmesini de içeren iyi huy ve güzel davranışlar kazanması için gerekli bilgi, beceri ve müspet duygularla donatılma sürecidir. Bu tanım, merhamet eğitiminin felsefi, psikolojik, sosyal, kültürel, tarihi ve dinî temellerinin olduğunu da göstermektedir.¹¹⁰ Bu tanımdan hareketle merhamet eğitimi, ahlak, kişilik ve değerler eğitiminin veya karakter eğitiminin alt uğraş alanı olarak kabul edilebilir. Hatta merkez kavramların eğitimi ve öğretimi içinde de değerlendirilebilir. Bunlara ilaveten merhametin insanda yaratılıştan gelen fitrî bir duygu olduğu kabul edilirse ki gerek geleneksel açıklamalar gerekse psikolojik çalışmalar, merhametin doğuştan gelen bir duygu olduğu yönünde yoğunlaşmaktadır. O zaman merhamet eğitimi, duygu eğitimi bağlamında da ele alınabilir. Merhamet eğitiminin duygu eğitimi çerçevesinde değerlendirilmesi durumunda sürecin bu yönde planlanıp düzenlenmesi önem arz eder. Şüphesiz ki bu düzenleme yapılırken merhamet kavramının ahlak, kişilik, karakter ve değerlerle olan ilişkisi de bu sürece dâhil edilmelidir.¹¹¹ Bu kapsamda eğitim, bireylerin zihinlerini yeryüzünde ahlaka dayalı erdemli bir düzen/toplum kurmalarını sağlayacak tarzda şekillendirme sürecidir.¹¹² Bu süreç, insandaki ruhî ve bedenî kabiliyetlerin geliştirilmesini, insanî özün ortaya çıkarılmasını, iradenin kuvvetlendirilmesini, kişilik kazandırılmasını, kusurların giderilmesini, iyiliklerin artırılmasını ve kötülüklerin azaltılmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda insan, yaratılıştan sahip olduğu merhamet duygusunu, dâhili ve harici etkilerin elverdiği şekliyle geliştirerek insanileşmektedir.¹¹³ Yani insanda merhamet duygusu, eğitim ile ön plana çıkmakta ve insanın diğer bütün varlıklara bu pencereden bakmasına vesile olmaktadır.¹¹⁴ Eğitimde hedeflerin gerçekleştirilmesinde anne, baba, öğretmen ve diğer eğitici bireyler önemli roller üstlenmektedirler. Merhamet eğiticileri olarak öne çıkan bu bireylerin, merhamet eğitimi, bilimsel bir anlayış ve kavrayışla yapmaları gerekmektedir. Bu, onların üzerine yüklenen ağır bir sorumluluktur ve dayatmacı bir anlayışla, tek düze bir eğitimle, emredici, baskıcı, sindirici ve ezberci bir yöntemle yapılacak ideolojik bir hizmet değildir. Bu anlayışla gerçekleştirilecek merhamet eğitimi, yarardan çok zarar getirecektir.

Eğitim, çocuğun anne rahmine düşmesiyle başlar¹¹⁵ ve ölünceye kadar devam eder. Bugünkü bilimsel veriler de bunu doğrulamaktadır. Zira anne rahmindeki çocuk, hem annenin psikolojik halinden, hem çevreden etkilenmektedir. Bu ortamın huzurlu ve besleyici olması, ilk adımın doğru atıldığı anlamına gelmektedir.¹¹⁶ Bu süreçte insandaki kötülüğü iktidarsız ve merhameti de belirgin kılacak doğru zeminleri, doğru davranışları, doğru eğitim programlarını hazırlamak ve gerekli olan eğitimleri

¹¹⁰ Doğan, R., *Merhamet Eğitimi (Neliği) Üzerine Bazı Düşünceler*, s. 102.

¹¹¹ Doğan, R., *Merhamet Eğitimi (Neliği) Üzerine Bazı Düşünceler*, s. 105; Zeynep Özcan, *Merhamet Psikolojisi*, (İstanbul: Çamlıca Yay. 2. Basım, 2020), s. 69.

¹¹² Bülent Çelikel, *"Fazlur Rahman'da Eğitimin Tanımı ve Hedefleri"*, sy. 27, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008), s. 74.

¹¹³ Aydın, M. Ş., *Eğitim Ahlakı*, s. 19.

¹¹⁴ Ahmet Keleş, *Sevgi ve Merhamet Erdemi*, Hz. Peygamber Ve Merhamet Eğitimi, (ed.) İsmail Derin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 2. Basım, 2012), s. 44.

¹¹⁵ Bayraktar Bayraklı, *"İslam Eğitimi İle Batı Eğitim Sistemleri Arasındaki Temel Farklar"*, sy. 7-8-9-10, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (1995), s. 519.

¹¹⁶ Sayar, K., -Manisaligil, A., *Merhamet Devrimi*, s. 438.

zamanında ve yerinde vermek gerekmektedir.¹¹⁷ Bunun en güzel örneğini, Hz. Muhammed'in (a.s.) Kur'an'ın indirildiği ve tebliğ edildiği çağlarda ashabı olacak kimselere yaptığı eğitimdir. İşte bu dönemde İslam'ın etki sahasına giren nice zorba ve zalimler merhametli, nice cimriler cömert, nice kibirliler alçakgönüllü, nice korkaklar cesur olmayı nebevî bir eğitimden geçerek öğrenmişlerdir. Nebevî eğitim, insanlardaki yıkıcı, yakıcı ve gaddarca duyguların tesirinin azaltılabileceği veya yok edilebileceği gerçeğini ortaya koymuştur.¹¹⁸ Gerçekte merhamet öğretilemez ve uygulanamaz bir duygu olsaydı güzel öğütler, yol göstermeler, tebliğler, peygamberler ve kitaplar faydasız ve anlamsız kalırdı.

5. İnsan ve Merhamet Eğitimi

İnsan, merhamet sahibi bir varlıktır. İnsanı insan yapan ve diğer varlıklardan farklı kılan en önemli özelliklerden biri de merhamet duygusunun varlığıdır. Bu duygu, insanda hem eğitilebilir hem de geliştirilebilir işlenmemiş bir yeti olarak¹¹⁹ insani erdemlerin yegâne ve gerçek kaynağıdır.¹²⁰ İnsan, kendi benliğini iyi bir eğitimle kötülüklerden arındırıp merhamet gibi erdemli duygularla donatma imkânına sahiptir.¹²¹ Bu imkân, işlendikçe, öğretildikçe ve öğrendikçe geliştirilebilir.¹²² Bu çerçevede insan, başkasının acısını duyma ve ona yardım etme ihtiyacı duyduğu için, beyni ve vicdanı merhamet hissine odaklanmış olarak çalışır.¹²³ Dolayısıyla bu duyguyu ortaya çıkarmak, aktifleştirmek ve eğitmek her zaman ve her yerde mümkündür. İşte bu süreç, merhamet eğitiminin kendisidir.

Merhamet eğitiminin etkin kılınabilmesi ve tesirlerinin net görülebilmesi için sadece bireyi esas almak ve onu inşa etmek yetmeyecektir. Merhamet eğitiminde sistematik bir metodun tercih edilmesi ve toplumsal olarak örgütlenebilen uygulamaların yürürlüğe konulması daha etkili olacaktır.¹²⁴ Tek tek bireysel karakterler yetiştirmenin yanında, cemiyet şuuru olan, birlik ve beraberliğe önem veren ve birlikte hareket etme becerisi olan erdemli şahsiyetler yetiştirmek gereklidir.¹²⁵ Bu manada merhamet eğitimi, bireysel yapıya dokunabildiği kadar, toplumsal yapıyla da iç içe olmak zorundadır. Yani tüm toplumu merhamet eğitimine ortak kılmak gerekmektedir.

Bugün insanlık küreselleşme ile ülke sınırlarının değil, evlerin duvarlarının yıkıldığı ve bütün mahremiyetin ortadan kalktığı bir çağı yaşamaktadır. Bu, her şeyin alenileştiği, insanın içine kapandığı, yalnızlığına daha da bir yalnızlık katıldığı ve insanın giderek bencilleştiği bir çağdır. Dolayısıyla bu dünyada yaşanan pek çok yıkımın temelinde merhametsizlik duygusu yatmaktadır. Merhametsizliğin

¹¹⁷ Sayar, K., Biraz Yağmur Kimseyi İncitmez, s. 62.

¹¹⁸ İshak Emin Aktepe, *Modern Birey Ve Merhametin İflası*, "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu (15-17 Nisan 2011), (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2014), s. 385-386; Ali Erkan Kavaklı, *Hz. Muhammed ve Eğitim Metodu*, (İstanbul, Ensar Yay., 17. basım, 2020), s. 22.

¹¹⁹ Comte-Sponville, A., *Büyük Erdemler Risalesi*, s. 161; Tarhan, N., *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zeka*, s. 95; Göka, E., *Kalpten*, s. 117.

¹²⁰ Schopenhauer, A., *Merhamet*, s. 128; Erol Göka, *Kalpten*, (İstanbul: Kapı Yay., 2020; s. 137.

¹²¹ Şems 91/ 9.

¹²² Sayar, K.,-Manisalıgil, A., *Merhamet Devrimi*, s. 213; Sayar, K., *Biraz Yağmur Kimseyi İncitmez*, s.82

¹²³ Kemal Sayar, *Şiddet Ve Merhametsizliğin Kökenleri*, sy. 244, Diyanet Aylık Dergi, (2011), s. 24.

¹²⁴ Sayar, K.,-Manisalıgil, A., *Merhamet Devrimi*, s. 434.

¹²⁵ Bilgen Kırıl, Suat Başdağ, *"Sınıf Öğretmenlerinin Merhamet Eğitimine İlişkin Görüşleri"*, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi XV. Uluslararası Katılımlı Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu (11-14 Mayıs 2016), Özel Sayı, s. 82.

doğurduğu yalnızlaşmanın, yozlaşmanın ve bencilleşmenin putlaştırıldığı bir çağda, insan için merhamet eğitimi kaçınılmaz ve zorunlu bir eğitim olmalıdır. Bu eğitim ile bireylere merhamet duygusunun kazandırılması ve insanın merhamet ahlakı ve yürek terbiyesi ile donatılması gerekmektedir.¹²⁶ Bu çerçevede merhamet; tutkunun, çıkarların ve bencilliğin mahkûmu olmadan, iç ve dış dünyalarında başkalarına da yer açabilen muazzam ve hassas yürekli insanların hasbi, karşılıksız ve gönülden erdemli nitelikleridir.¹²⁷ Bu nitelikler sadece basit bir acıma hissi ve sıradan bir iyilik yapma isteği olmaktan ziyade, insanları sürekli iyiliğe ve doğruluğa yöneltten, onların her alanda olumlu tutum ve davranışlar sergilemesine yol açan bir duygudur. Bu duygu, insanın eşyaya ve kâinata kalp gözüyle bakmasını sağlayan sevgi, saygı, şefkat, merhamet ve dostluk gibi erdemleri önceleyen ve gönüllerin basiretini açan bir anlayışa dönüşmelidir. Bu anlayıştaki insanlar, ötekini dinleyebilmekte, onun acısının farkına varabilmekte ve onun için de sorumluluk yüklenebilmektedirler. Bu sorumluluk hissi, öncelikle özgeci davranmayı ve acıya karşı duyarlı olmayı teşvik etmektedir. Bu bağlamda İslam, eğitim ile insanları yetiştirmeyi ve geliştirmeyi hedefleyen bir inanç sistemidir. Dolayısıyla İslam, gittiği her yere kendinde var olan güzellikleri götürmüştür. Bu güzellikler bir iddia değildir ve tarihte yaşanmış tecrübelerle sahiptir. Bu tecrübe, Cahiliye devrinde merhametsiz bir toplumdaki, çok kısa sayılabilecek bir zaman diliminde, insanlığa örnek teşkil edecek merhametli bir toplumun ve örnek bir neslin inşasına şahit olmuştur.¹²⁸ Bu seçkin topluluğun en bariz özelliği de sevgi, şefkat, merhamet ve kardeşlik ahlakına sahip olmalarıdır.¹²⁹ Bu ahlaka sahip çıkanlar ise merhamet sahibi olan Rahman'ın has kullarıdır.¹³⁰ Bu kullar, merhamete bir his, bir düşünce ve bir eylem olarak hayat verirler ve merhameti, tıpkı peygamberler gibi varoluşun bütün boyutlarında davranış haline getirip yaşar ve yaşatırlar.¹³¹

Kur'an-ı Kerim'in tercih ettiği ve biri istisna olarak her suresinin başına Allah'ın engin rahmetinin ve merhametinin dile getirildiği bismelenin konulması merhamet eğitimi açısından son derece dikkat çekicidir. Zira besmele, bir merhamet eğitimi, taahhüdü ve pratiğidir. Bu anlayış, Allah-insan ve insan-âlem ilişkilerinin en temel dinamiğini oluşturur ve varlıklara nasıl davranılacağını ortaya koyar. Bu da insanların bilinçlerinde, hayatlarında, ahlaklarında, söz ve eylemlerinde iki unsura işaret eder. Birincisi, ilişkilerde kırılcılık ve kabalıktan uzak durmak, nezaket, zarafet ve sevgiyi ilke edinmektir. İkincisi ise yapılması gerekeni, samimiyet ve içtenlikle yapmaktır ki bu da ihsandır.¹³² Burada mümin tarafından okunan her besmele, her işte bu niteliğe yaraşır bir yaklaşım sergilemelerini hatırlatır. Ve merhameti güncel kılıcı nitelikte¹³³

¹²⁶ Görmez, M., İşgal Altındaki Kalpler ve Merhamet Eğitimi, s. 14; Koca, F., Rahmet Ve Merhamet Çağrısı Olarak İslam, s. 72.

¹²⁷ Altuntaş, H., Merhamet Ve Şefkat Çağrısı, s. 61.

¹²⁸ Küçük, R., Sevgi Eğitiminde Merhametin Yeri Ve Önemi, s. 350.

¹²⁹ Fetih 48/29.

¹³⁰ Furkan 25/63.

¹³¹ Yurdagül Mehmedoğlu, *Varoluşsal-Aslî Bir Kaynak; Merhamet*, "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu (15-17 Nisan 2011), (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2014), s. 413.

¹³² Saffet Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, (İstanbul: Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği Yay., 3. Basım, 2017), s. 40.

¹³³ Halud Şakir Fahid el-Abdali, *Huluk'ur-Rahme ve Menhec'ül-Kur'an'il-Kerim fi't-Terjibi Fihî*, El-Mu'temeru'd-Düveliyü Anî'r-Rahmeti Fi'l-İslami, (2016), Camiatü'l-Melik Suud Külliyyetü'l-Terbiye, s. 107; Bayramali Nazıroğlu, Ayşegül Gün, Ayşe İ. Kılıç, Fatih Kaya, *Temel Ahlakî Değerler*, (ed.) Mustafa Köylü, Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi, (Ankara: Nobel Akademi Yay., 2. Basım, 2019), s. 190.

şu mesajı verir: Ey insan! Sen de beşerî ölçekte olabildiğince her işe, herkese ve her şeye merhametle yaklaşmaya çalış ve onu sürekli yaşanılır kıl. Yani merhamet her an hayatın bir parçası olsun, ya da hayat merhamet üzere inşa edilsin ister.¹³⁴ Besmelede ifadesini bulan rahmet ve merhameti dikkate almadan başlatılan her işin bereketsiz ve sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğuna da işaret eder.¹³⁵

Merhamet eğitimi, kendisiyle insanın bireysel ve toplumsal hayatının inşa edildiği temel bir eğitimidir.¹³⁶ Bu eğitim, bireyin kendi yaşantısı yoluyla davranışlarında değişiklikler yapma sürecidir. Bu süreç, kalbe rikkat, re'fet ve şefkat kazandıran, yürekleri işgalden kurtaran, gönülleri özgürlüğe kavuşturan, kalbin basiretini açan, eşyaya ve kâinata kalp gözü ile bakmayı sağlayan, kalpten kalbe şefkat ve merhamet şebekesi kuran bir süreçtir.¹³⁷ İşte bu, hayatın anlamını, merhamet ettiğimiz ölçüde genişleten ve tekâmül ettiren bir eğitimidir. Bu eğitim ile insan benliği, yepyeni merhamet alanlarına kanat çırpar ve sınırlarını zorlayarak yaratılmış olan canlı ve cansız tüm âlemi kendi içine dâhil eder.¹³⁸

Merhamet Eğitiminin Temel İlkeleri

Merhamet eğitiminde dikkate alınması gereken bazı temel ilkelerden bahsedilebilir. Bunlar kısaca şöyle özetlenebilir;

- İnsana kötü davranmak, insanda merhametsizliği ortaya çıkaran duyguların silinmemek üzere yerleşmesine neden olabilir. Bu sebeple insana iyi davranılmalıdır.
- Bu eğitim sürecinde insana aşırı, biktırıcı ve gereksiz merhamet örnekleri verilmemeli, insan bu eğitimle boğulmamalıdır. Bu bağlamda merhamet duygusunun insana ölçülü verilmesi gerekmektedir. İlkesiz, ölçüsüz ve aşırı bir merhamet duygusu, anlık çözümler ve geçici iyileştirmeler sağlayabilir ancak insanlarda büyük yıkımlara sebep olabilir.
- Bu süreçte insanlara merhametli olmayı sevdirmek, önemine inandırmak ve ikna etmek gerekmektedir.
- Eğitim sürecinde insanın merhameti yaşayarak öğrenebileceği bir grubun üyesi olması sağlanmalıdır.
- Merhamet eğitimi, önce ailede daha sonra da çevre ve okulda başlatılmalıdır. Okulda tek bir derse indirgenmemelidir. Hayat boyu eğitime dönüştürülmelidir. Çünkü merhamet eğitimi, süreklilik isteyen bir eğitimidir.
- Merhamet eğitiminin, bireyin gelişimine, verildiği yere, zamana, yaş ve cinsiyetine göre yapılacak özel çalışmalarla çeşitlendirilmesi önemlidir.¹³⁹

6. Erdem/Fazilet, Merhamet ve Toplum

Erdem ve fazilet kelimeleri, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde doğrudan geçmemektedir. Ancak ahlak literatüründe fazilet ve erdemin sonradan kazandığı

¹³⁴ Muhammed Ş. Aydın, *Eğitimde Bir Motivasyon Aracı Olarak Merhamet*, "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu (15-17 Nisan 2011) (Ankara: DİB Yay., 2014), s. 302.

¹³⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-Fethü'l-Kebîr*, thk. Yusuf Nebhani, (Beyrut: Dar'ul-Fikr, 2003), 2/303.

¹³⁶ Batar, Y., Empatik Düşündürme Yoluyla Merhamet Eğitimi -Kur'an ve Hz. Peygamber'in Uygulamaları İşığında, s. 45.

¹³⁷ Görmez, M., İşgal Altındaki Kalpler ve Merhamet Eğitimi, s. 15.

¹³⁸ Mehmedoğlu, Y., Varoluşsal-Aslî Bir Kaynak; Merhamet, s. 413.

¹³⁹ Doğan, Merhamet Eğitimi (Neliği) Üzerine Bazı Düşünceler, s. 110-111.

anlamlara dolaylı olarak işaret eden, birçok ayet ve hadis göstermek mümkündür. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde genel olarak erdemli/faziletli tutum ve davranışlar üzerinde durulmuştur. Bunlar; adalet, itidal, hoşgörü, doğruluk, dürüstlük, azim, sebat, ülfet, kardeşlik, dostluk, sevgi, dayanışma, sulh, cömertlik, tövbe, tevekkül, kanaat, itaat, teslimiyet, hikmet, hayırda yarışma, güler yüzlülük, ölçü ve tartıda dürüst davranma, selâmlaşma, ağırbaşlılık, cesaret ve kahramanlık gibi birbirinden ayrı düşünülmeyen değerlerdir.¹⁴⁰ Öncelikle bu değerler, merhamet ahlakının yansıması¹⁴¹ ve erdemli toplumun temelidir. Bu davranışlara sahip olana "erdemli insan", insanda görülen ahlaken üstün davranışlara da "erdemli davranış" denir.¹⁴² Bu değerler çerçevesinde Kur'an-ı Kerim, birçok ayette inananları hem birbirlerine hem de diğer canlılara karşı merhamet ile muamele etmeye teşvik etmiştir. Bu teşvike konu olan merhamet, bilhassa Mekke döneminin ilk yıllarından itibaren haksızlığın ve acımasızlığın hüküm sürdüğü, zenginlik ve asaletin, soy ve sopun en yüksek değer ölçütü olarak kabul edildiği bir ortamda inen ayetlerde yoğun olarak ele alınmıştır. Merhamet içerikli ayetler, sosyal statü farkı gözetmeksizin herkese karşı adaletle, sevgiyle ve şefkatle yaklaşmayı, özellikle de yoksulları ve kimsesizleri korumayı; sevgi, şefkat ve merhamet toplumu veya merhamet ahlakı kurmayı hedefler.¹⁴³ Merhamet ahlakı, insanları esaret zincirlerinden kurtarmayı, yetimleri ve yoksulları doyurmayı erdem sayar. Fazilet ve erdemle bağlantılı olarak iman edip, birbirlerine sabrı ve merhameti tavsiye edenlerden olmayı, gerçek insanlık değeri kazandıran nitelikler olarak vafeder.¹⁴⁴ Merhamet ahlakı, insan nefesine yerleşmiş, öyle zarif öyle köklü öyle rafine bir duygudur ki merhamete muhtaç kişiye kolaylıkla iyiliği, güzelliği, acımayı, şefkati ve merhameti ulaştırma, şerri de defetme azmi ve isteği kazandırır. İşte bu istek ve arzu, ilahî ve fitrî yasanın ölçütüdür.¹⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette merhamet adına kimsesiz ve çaresizler karşısında ilgisiz kalanlar, acımasız ve vicdansız davrananlar,¹⁴⁶ haksız yollarla yetimlerin mallarını yiyenler, gasp edenler¹⁴⁷ kız çocuklarının varlığından utanç duyanlar¹⁴⁸ ve onları acımasızca diri diri toprağa gömüp öldürenler ağır bir şekilde eleştiriye tabi tutulmuşlardır.¹⁴⁹ Bu bağlamda Kur'an, merhamete de merhametsizliğe de dikkat çekmekte; merhamet adına merhametsizliği mahkûm ederek yasaklamaktadır. Yani, Kur'an'da bir tarafta merhamet ahlakı yüceltilirken diğer tarafta merhametsizlik aşağılanmaktadır.

Merhamet, dünyayı cehennem olmaktan çıkaracak, cennete çevirecek ve kardeşliği yeniden tesis edecek duyguların kaynağıdır.¹⁵⁰ Dünyada cennetin inşası, ancak merhametin kuru bir iddia olarak kalmamasına, hatta yakıcı bir sevdaya

¹⁴⁰ Mustafa Çağrı, "Fazilet", TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1995), 12/268.

¹⁴¹ Çağrı, M., "Merhamet", 29/184.

¹⁴² Cafer S. Yaran, *İslam Ahlakında Erdem*, İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar, ed. M.Şevki Aydın ve A. Hadi Adanalı, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 3. basım 2017), s.103.

¹⁴³ Doğan, Merhamet Eğitimi (Neliği) Üzerine Bazı Düşünceler, s. 106.

¹⁴⁴ Beled 90/13-17.

¹⁴⁵ Abdali, *Huluk'ur-Rahme ve Menhec'ül-Kur'an'il-Kerim fi't-Terğibi Fihi*, s. 97.

¹⁴⁶ Fecr 89/17-20; Ma'ün 107/1-7.

¹⁴⁷ Nisâ 4/10.

¹⁴⁸ Nahl 16/58-59.

¹⁴⁹ Tekvîr 81/8-9.

¹⁵⁰ Fetih 48/29.

dönüşmesine bağlıdır.¹⁵¹ Uyum ve buluşma hedefli bu sevda, geçimsizliği, uyumsuzluğu ve bölünmeyi reddeder; merhametin efendiliğini zorunlu kılar.¹⁵² Merhametin efendi kılındığı bir toplum, erdemli bir toplum, bu toplumun insanı ise ahlaklı bir insandır. Ahlak yoksa erdem de yoktur. Merhamet, sıradan bir erdem değildir. Bütün ahlakî erdemlerin kaynağıdır.¹⁵³ Şayet bu erdem insan kalbinde yer edinirse, insanın eşyaya bakış açısını, algısını ve dünya görüşünü kökten değiştirir. Bunun neticesinde kötünün ve kötülüğün yenilgisi, iyiliğin ve iyilerin galip gelmesi vardır. Bu bağlamda bireyin ve toplumun sürekliliği için, merhamet eğitiminin ihmal edilmemesi gerekir. Bu eğitim, aynı zamanda bireyin, ailenin, toplumun ve devletin varlık nedeni ve beka kaynağıdır. Eğer toplum, kendi bireylerini bu erdemlerle yetiştirmez ise geriye ne birey ne aile ne toplum ne millet ne de devlet kalır. Bu yüzden erdemleri, bireyde kalıcı kimliğe dönüştürmek gerekir. Bu kimlik, insanın kendisini, ailesini, toplumunu, milletini, inancını, ahlakını, tarihini, kültürünü ve değerlerini tanımasına ve onlarla hemhal olup bütünleşmesine yardımcı olur. Bu çerçevede erdem, bireyin kimliği ve ahlakıdır. Bu bağlamda Müslüman bireylerin kimlik ve ahlakı, Rahman'a yakışan, O'nun sevgisine ve rızasına mazhar olacak kıvamda bir kimlik olmalıdır. Bu erdemli kimlik; “et-ta’zimü li emrillah veş-şefakatü âlâ halkillah” (Allah’ın emrine saygı ve Allah’ın yarattıklarına şefkat) düsturu üzere olan bir kimliktir. Bu düstur, Allah’ı sevmenin alâmetinin, O’nun emirlerine saygı ve mahlûkatına karşı şefkat ve merhamet göstermekten geçtiği ilkesidir.¹⁵⁴ Bu da şefkat ve merhamet temelli beşeri ilişkilerin insanı mutluluğa ve erdeme götürecektir şekilde düzenlenmesi ile ilişkilidir. Rahmeti esas alan, merhamete dayalı sosyal ilişkiler, bir taraftan mutlu, huzurlu insanlar; diğer taraftan erdemli toplum ortaya çıkarır. Nihayetinde erdem, Müslümanların hayrı elde etme ve hayırda yarışma düsturu olarak öne çıkar¹⁵⁵ ve merhamet temelli toplumun inşasını mümkün kılar. Bu süreçte erdemli insanlar, bireylerde merhametin kök salmasına katkıda bulunacak merhametli yapılar inşa ederek¹⁵⁶ erdemli bir toplum var etmenin yolu ve aracı olurlar. Bu yapıların temelinde merhamet eğitimi vardır ve merhamet ile merhamet eğitiminin olmadığı yerde, erdemden, erdemli toplumdaki ve medeniyetten söz etmek de mümkün değildir.

Merhamet, iman edenlerin ve müminlerin ayrıcalıklı bir erdemidir. Onlar katı kalpli, anlayışsız, kaba, geçimsiz, merhametsiz ve zalim bir toplum değildir. Müminler, insanlığın merhametli, şefkatli, anlayışlı, yardımsever, paylaşımcı ve birbirinin dert ortağı olan erdemli bir toplumun üyesidir. Bu toplumun her bir ferdi, Allah’ın merhametinin gölgesi olan erdemli bir mümindir.¹⁵⁷

¹⁵¹ Sadık Kılıç, *Benliğin İnşası*, (İstanbul: İnsan Yay., 2000), s.113.

¹⁵² Saidi, *Medaminü’r-Rahme Fi’l-Kur’an’ıl-Kerim*, s. 35.

¹⁵³ Mehmet Görmez, *Takdim Konuşması*, (ed.) Sedat Memiş-Hacı Duran Namlı, “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011) (Ankara: Diyanet İşleri Yay., 2014), s. 21.

¹⁵⁴ Fahrüddin Razi, *Mefatihü’l-Ğayb*, (Beyrut: Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabiyyi, 3. Basım, 1420), 16/78; Necdet Tosun, *Allah’ın Emirlerine Saygı ve Mahlûkatına Şefkat Bakış Açısıyla Merhamet*, “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011) (Ankara: Diyanet İşleri Yay., Ankara 2014), s. 262; Ali Bulaç, *Kur’an Dersleri*, (İstanbul: Çıra Yay. 2016), 3/47.

¹⁵⁵ Müminun 23/61; Bakara, 2/148.

¹⁵⁶ Sayar, K.,-Manisalılı, A., *Merhamet Devrimi*, s. 479.

¹⁵⁷ Mevdudi, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 7/129.

SONUÇ

Rahmet, Kur'an-ı Kerim'de kullanım sıklığı bakımından on dokuzuncu sırada yer alan ve türevleriyle birlikte üç yüz otuz dokuz kez tekrar edilerek birçok ayette zikir geçen temel kavramlardan biridir. Bu kavramın hem Allah'a hem de yaratılmış varlıklara özellikle de insanlara isnat edilen tecellileri vardır. Bunların bir kısmı, Allah'ın yarattığı varlıklarla olan ilişkisine işaret ederken, bir kısmı da varlıkların hem birbirleriyle hem de diğer yaratılmışlarla olan münasebetlerine işaret eder. Bu konudaki ayetler, Kur'an'da mutlak rahmet sahibi olarak Allah'a işaret etmekle birlikte, diğer varlıkların da merhamet sahibi olduklarına atıfta bulunur. Ayetlere göre, kim çalışırsa, gayret ederse ilahi rahmetin merhameti ona ulaşır; o kimse dünyada saadete erişir ve erdemli insanlardan olur. Şayet müminler bu işi yaparsa dünyada saadete, ahirette de büyük nimetlere nail olurlar.¹⁵⁸

Yaratan ile yaratılan arasında güçlü bir bağ kuran ve tüm varlığı kuşatan merhamet, Allah'ın kendisine ilke edindiği ve kendisini onunla vasıflandırdığı sıfatlarından biridir. Aynı zamanda Allah bu sıfatı kendine isim olarak seçmiş; insanı da bununla donanımlı olarak yaratmıştır. İnsanı farklı kılan ve onu eşrefi mahlûkat yapan budur ve bu sıfat fitrî ve yaratılıştandır. "Biyoarkeolojik", "fonksiyonel mr" ve "ayna sinir hücrelerinin keşfi" gibi bilimsel araştırmalar bunu doğrulamış ve insanlık tarihini merhametliler ile merhametsizlerin tarihi olarak değerlendirmiştir.

İnsanlığın ruhunda kök salmış erdemli bir davranış olan merhamet duygusu, inceliği, duyarlılığı, yufka yürekliliği, acımayı ve empatiyi temsil eden kalbî bir duyarlılıktır. Bu bağlamda rahmet, ilahî olarak Allah'a ait görülmüş; merhamet ise bu ilahî rahmetin tecellisi olarak insanda karşılık bulmuştur. Bu boyutuyla merhamet, beşerî bir nitelik olarak öne çıkmış; sadece acımak ve üzölmek değil, derde derman, acıya merhem olmak şeklinde algılanmıştır. İnsanın en belirgin fitrî özelliklerinden biri olarak merhamet, bütün erdemlerin anasıdır. Bu çerçevede merhametin, şefkat, acıma, esirgeme, bağışlama, yardım etme, affetme ve iyilik etme gibi çok geniş alanlarda kendine pratik bir karşılık bulan, ahlakî, dinî ve sosyal boyutları vardır.

Merhamet, incinmiş olanın incinmişliğini zarafetle giderme, bir arada barış içerisinde yaşama, birlikteliği ve sosyalleşmeyi oluşturma ve destekleme, toplumda düzeni sağlama, tüm canlıları koruma ve kollamada fonksiyoneldir ve erdemli bir toplumun temelidir. Erdemli bir toplum, bireydeki merhamet ahlakı, o da merhamet eğitimiyle tekâmül eder. Bu yüzden merhamet eğitimi, erdemli bir toplumun inşasında yararlanılması gereken en önemli araçlardan biridir. Bu araç, birey ve toplum tarafından içselleştirilirse merhametin toplumda canlı bir şekilde yaşanması sağlanabilir. Bu manada en güzel örnek ve pratik, her işe bismelenin derin anlamının bilinciyle başlamak ve bu bilinçle uyumlu davranışlar göstermektir.

Eğitim, insanın yaşadığı toplum içerisinde değeri olan davranış biçimlerinin ve merhametin öğrenildiği bir süreçtir. Duygu, değer, kişilik, karakter ve ahlak eğitimi ile insanın şahsiyetinin tekâmülünün sağlandığı bu süreçte merhametin öğretilmeye, insanın da bunu öğrenmeye ihtiyacı vardır. Ancak merhamet eğitiminde zaman ve zemin iyi ayarlanmalı, Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin kullandığı eğitim ve öğretim metotları örnek alınmalıdır. Zira davet dönemi, cahiliye toplumundan erdemli bir topluma dönüşümün en güzel örneğini temsil eder. İnsanın merhametle eğitilebilir

¹⁵⁸ Gürbüz Deniz, *Rahman-Rahmet-Ve-Merhamet*, <https://vinedergi.com>, 05/ 06/ /2020.

olduğuna; merhamet eğitiminde, bireyler yanında toplumun da gözetilmesi gerektiğine dikkat çeker.

İnsanların merhametsiz olduğu ve şiddetin giderek arttığı günümüz dünyasında, bütün yıkımların temelinde merhametsizliğin var olduğu söylenebilir. Bu bağlamda merhamet toplumunu yeniden inşa edebilmek ve insanı kaybettiği merhamet ahlakıyla yeniden buluşturabilmek için topyekûn bir merhamet eğitimi seferberliğine ihtiyaç vardır. Kur'an referanslı nebevi bir bakış açısıyla oluşturulacak bu eğitimin temel referansı, Müslümanların "kendi aralarında merhametli"¹⁵⁹ olduğu gibi; "başkalarıyla ilişkilerinde de merhametli olmaları"¹⁶⁰ ilkesidir. Bu ilkeye dayalı süreçte merhametli insanlar yetiştirme ve erdemli bir toplum inşa etmenin en önemli aktörleri aile, çevre, okul, eğitimciler, toplum ve devlettir. Bu aktörler âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed'i (a.s.) merhametin örneği olarak almalı, erdemli bir toplumun inşasında üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelidirler.

Sonuç olarak insanlar, birbirlerine merhametle muamele etmedikçe, bireysel ve toplumsal huzura ve barışa kavuşamazlar. Yani erdemli toplum inşa edemezler. Çünkü merhamet, erdemli toplumun harcıdır. Merhamet olmadan erdemli toplum gerçekleşmez.¹⁶¹ Buna karşın bir toplumda merhamet hayat bulunca; merhametsizlik merhamete, sevgisizlik sevgiye, bereketsizlik berekete, cahillik kemale, kötülük iyiliğe, çirkinlik güzelliğe, adaletsizlik adalete, huzursuzluk saadete, cimrilik cömertliğe, ahlaksızlık ahlaka, umutsuzluk umuda ve şiddet merhamete dönüşür. İşte bütün bunlar toplumda merhamet hayat bulunca gerçekleşir.

KAYNAKÇA/REFERENCE

- Abdali, Halud Şakir Fahid, Huluk'ur-Rahme ve Menhec'ül-Kur'an'il-Kerim fi't-Terğibi Fihi, El-Mu'temeru'd-Düveliyü Ani'r-Rahmeti Fi'l-İslami, Camiatü'l-Melik Suud Külliyyetü'l-Terbiye, (2016), ss. 87-132.
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Yay., 8. Basım, 1998.
- Aktepe, İshak Emin, *Modern Birey ve Merhametin İflası*, (ed.) Sedat Memiş- Duran Namlı, "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu (15-17 Nisan 2011), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2014, ss. 385-399.
- Altuntaş, Halil, *Merhamet ve Şefkat Çağrısı*, Hz. Peygamber Ve Merhamet Eğitimi, (ed.) İsmail Derin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2. Basım, 2012, ss. 57-63.
- Aristoteles, *Retorik*, (çev.) M. H. Doğan, (İstanbul: YKY, 16. Basım, 2018.
- Attas, S. Nakib., *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, çev. M. E. Kılıç, İstanbul: İnsan Yay., 2. Basım, 1995.
- Avşaroğlu, Selahattin, Merhamet Eğitimi Programının Üniversite Öğrencilerinin Merhametli Olma Düzeylerine Etkisi, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, 3, 2019, s.2484-2500
- Ayçil, Ali, *İnsanın Değeri*, İstanbul Kültür Ve Edebiyat Dergisi, İstanbul Mem. Yay., sy. 9 Ocak 2015, ss. 4-7.

¹⁵⁹ Fetih 48/29.

¹⁶⁰ Ali İmran 3/159.

¹⁶¹ Mevdudi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/509.

- Aydın, Muhammed Şevki, *Eğitimde Bir Motivasyon Aracı Olarak Merhamet*, “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” (ed.) Sedat Memiş-Hacı Duran Namlı, Sempozyumu (15-17 Nisan 2011) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2014. ss. 298-308.
- Aydın, M. Şevki, *Eğitim Ahlakı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 3. Basım, 2020.
- Ayhan, Halis, *Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, İstanbul: Damla Yay. 2. basım, 1986.
- Bakircioğlu, Rasim, *Ansiklopedik Eğitim Ve Psikoloji Sözlüğü*, Ankara, Anı Yay., 2012.
- Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Gül Yay., 5. Basım, 1978.
- Batar, Yusuf, “Empatik Düşündürme Yoluyla Merhamet Eğitimi -Kur’an Ve Hz. Peygamber’in Uygulamaları Işığında”, *Diyanet İlmî Dergi*, 48/1, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2012, ss. 43-66.
- Bayraklı, Bayraktar, “İslam Eğitimi İle Batı Eğitim Sistemleri Arasındaki Temel Farklar”, sy. 7-10, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1995), ss. 519-528.
- Beni İsa, Abdurrauf Ahmet, *er-Rahmetü Fi’l-Kur’an (et-Tıflü Enmuzecen)*, *El-Mu’temerü’d-Düveliyü Anı’r-Rahmeti Fi’l-İslami*, Camiatü’l-Melik Suud Külliyyetü’t-Terbiye, (2016), ss. 429 -465.
- Beydavi, Nasirüddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vîl*, thk. M. Abdurrahman el-Maraşlı, Beyrut: Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, 1418
- Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Sünen-ül-Kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Bilgin, Beyza, *İslam’da Sevgi*, sy. 17, Ankara: Din Öğretimi Dergisi, M.E.G.S.B.Yay., 1988.
- Bilgiz, Musa, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, İstanbul: Beyan Yay., 2006.
- Bilgiz, Musa, *Kur’an’da İnsanlık Onuru*, Ankara: Fecr Yay., 2. Basım, 2013.
- Bulaç, Ali, *Kur’an Dersleri*, İstanbul: 7 cilt, Çıra Yay. 2016.
- Carter, Forrest, *Küçük Ağacın Eğitimi*, çev. Ş. S. Kaya, İstanbul: Say Yay. 17. basım, 2019.
- Cevheri, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sihah Tac’ul-Luga ve Sihahu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed A. Attar, 6 cilt. Beyrut: Daru’l-İlm, 1987.
- Cevzici, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Say Yay., 7. Basım, 2019.
- Compte-Sponville, André, *Büyük Erdemler Risalesi*, (çev.) I. Ergüden, İstanbul, İletişim Yay. 6. Basım, 2020.
- Cürcani, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif, *Kitabu’t-Tarifât*, (yrs., ts.).
- Çağrı, Mustafa, “Fazilet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay., 1995, ss. 268-271.
- Çağrı, Mustafa, “Merhamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2004, ss. 184-185.
- Çelikel, Bülent, “Fazlur Rahman’da Eğitimin Tanımı ve Hedefleri”, sy. 27, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008, ss. 71-89.
- Deniz, Gürbüz, *Rahman-Rahmet-Ve-Merhamet*, <https://yinedergi.com>
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Rehber Yay., 1990.
- Doğan, Recai, “Merhamet Eğitimi (Neliği) Üzerine Bazı Düşünceler”, (ed.) Sedat Memiş- Duran Namlı, “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014, ss. 99-111.
- Ebu Davûd, Süleyman b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es- Sünen*, thk. M. Abdulhumeyd, Beyrut: el-Mektebet’ül-Asriyye, ts.
- Ebû Hilâl Askerî, Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Vücuha ve’n-Neza’ir*, nşr. M. Osman, Kahire: Mektebetü’s-Sekafeti’d-Diniyye, 2007.
- Ece, Hüseyin K., *İslam’ın Temel Kavramları*, İstanbul: Beyan Yay., 1999.
- Erden, Münire, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, Ankara: Arkadaş Yay., 13. Basım, 2020.
- Eren, Hasan- Gözaydın, Nevzat-Parlatır, İsmail-Tekin, Talat-Zülfikar, Hamza, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara, 1988.

- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. C. Koytak, A. Ertürk, 3 cilt, İstanbul: İşaret Yay., 1996.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, İstanbul Remzi Kitabevi, 1993.
- Firuzabadi, Mecduddin Muhammed İbnYakûp, *Kâmûsü'l-Muhît*, thk. Mektebü Tahkiki't-Turas, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2005.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Besâ'iru Zevî't-Temyîz Fî Leḡâ'ifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. M. Ali Necar, 6 cilt. Kahire: İhyau't-Turasi'l-İslamiyye, 1996.
- Muhammet Fatih Genç, *Merhamet Eğitiminin Saldırganlık Davranışını Azaltmadaki Rolü*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 45, (2018), ss. 61-82.
- Gilbert, Paul, *Şefkatli Zihin*, (çev.) U. Mehter, İstanbul, Diyojen Yay., 2022.
- Göka, Erol, *Kalpden*, İstanbul: Kapı Yay., 2020.
- Görmez, Mehmet, *İşgal Altındaki Kalpler ve Merhamet Eğitimi*, Hz. Peygamber Ve Merhamet Eğitimi, (ed.) İsmail Derin, Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 2. Basım, 2012, ss. 11-16.
- Görmez, Mehmet, *Takdim Konuşması*, (ed.) Sedat Memiş- Duran Namlı, "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu (15-17 Nisan 2011), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2014, ss. 16-23.
- Hacıkeleşoğlu, Hızır ve Kartopu, Saffet, *Merhamet ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma*, The Journal of Academic Social Science Studies, 59, (2017), ss. 203-227.
- Hökeleli, Hayati, *Merhamet*, Dem Dergi, Yıl 1, sy. 4, (2008), ss. 78-82.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. S. Ateş, Ankara: Kevser Yay., tr.
- İbn Aşur, Muhammed, *et-Tahir Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 30 cilt, Tunus: Daru't-Tunisiye, 1984.
- İbn. Düreyd Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdi el-Basri, *Cemheretü'l-Luga*, thk. Remzi Münir Balbekki, 3 cilt. Beyrut: Daru'l-İlm, 1987.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, 6 cilt. Daru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, *el-Müsned*, thk. Şuayip Arnavut, Adil Mürşid, Müessesetü-r-Risale, 2001.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Daru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, Faysal İsa el-Babi el-Halebi, ts., ys.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arap*, 15 cilt. Beyrut: Daru Sadır, 3. Basım, 1993.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed Râğıp, *el-Müfredatu fi Garibil-Kur'an*, İstanbul: Kahraman Yay., 1986.
- İslamoğlu, Mustafa, *Kur'an'a Göre Esma-i Hüsnâ*, 3 cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Karagöz, İsmail, *Allah, İnsan ve Merhamet*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 2014.
- Kavaklı, Ali Erkan, *Hız. Muhammed ve Eğitim Metodu*, İstanbul, Ensar Yay., 17. basım, 2020.
- Kazıcı, Ziya, *Vakfiyelerin Dilinden Merhamet Eğitimi*, (ed.) Sedat Memiş-Hacı Duran Namlı, "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu (15-17 Nisan 2011), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2014, ss. 247-260.
- Kazıcı, Ziya-Ayhan, Halis, *"Tâlim ve Terbiye"*, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yay., 2010, ss. 515-523.
- Keleş, Ahmet, *Sevgi ve Merhamet Erdemi*, Hz. Peygamber Ve Merhamet Eğitimi, (ed.) İsmail Derin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 2. Basım, 2012, ss. 43-45.
- Kefevi, Ebu'l-Beka Eyyub b. Musa, *Külliyât Mu'cemu fi'l-Mustalahat ve'l-Furûk el-Luğavî*, thk. A. Derviş ve Mç el-Mısırî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya: Hibaş Yay., 1984.
- Kılıç, Sadık, *Benliğin İnşası*, İstanbul: İnsan Yay., 2000.

- Kıral, Bilgen- Başdağ, Suat, “*Sınıf Öğretmenlerinin Merhamet Eğitimine İlişkin Görüşleri*”, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi XV. Uluslararası Katılımlı Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu (11-14 Mayıs 2016), Özel Sayı, s. 80-96.
- Koca, Ferhat, *Rahmet ve Merhamet Çağrısı Olarak İslam*, Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi, ed. İ. Derin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 2. basım, 2012, ss.65-76.
- Köse, Saffet, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, İstanbul: Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği Yay., 3. Basım, 2017.
- Kirby, James N., Compassion interventions: The programmes, the evidence, and implications for research and practice, *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 90, (2017), ss. 432-455.
- Kubbealtı Lügati*, <http://lugatim.com/s/MERHAMET>.
- Küçük, Raşit, *Sevgi Eğitiminde Merhametin Yeri Ve Önemi*, (ed.) Sedat Memiş-Hacı Duran Namlı, “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2014, ss. 346-353.
- Küçük, Raşit, *Hz. Peygamber Sevgi ve Merhamet*, Ankara: TDV Yay., 10. Basım, 2017.
- Mehmedoğlu, Yurdagül, *Varoluşsal-Aslî Bir Kaynak; Merhamet*, (ed.) Sedat Memiş-Hacı Duran Namlı, “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2014, ss. 411-415.
- Mevdudi, Ebu’l A’la, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, çev. Komisyon, İstanbul, İnsan Yay. 2. baskı, 1996.
- Mustafavî, Hasan, *et-Tahkik fi Kelimati’l-Kurani’l-Kerim*, Merkezü Neşri’l-Asari’-l-Allame Mustafavî, Tahran, 1965.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri, *Sahihu Müslim*, thk. M. Fuad Abdalbaki, Beyrut: Daru Turasi’l-Arabiyyi, ts.
- Nas, Eşref, *Merhamet Yolculuğu*, Ankara: Fecr Yay., 2021.
- Nas, Eşref ve Sak, Ramazan, *Merhamet ve Merhamet Odaklı Terapi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 18, sy. 1, ss. 2020, ss. 64-84.
- Eşref Nas ve Ferhat Kardeş, *Merhamet Eğitimi ve Eğitimde Merhamet*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, c. 11, sy. 1, 2022, ss. 316-340.
- Nazıroğlu, Bayramali,- Gün, Ayşegül,- Kılıç, Ayşe İ.- Kaya, Fatih, *Temel Ahlaki Değerler*, (ed.) Mustafa Köylü, Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi, Ankara: Nobel Akademi Yay., 2. Basım, 2019, ss. 137-210.
- Nesâî, Ebû Abdірrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen*, thk. A. Ebu Gudde, Halep: Mektebet’ül-Matbuat’ül-İslamiyye, 2. Basım, 1986.
- Oğuz, Yasemin, Tepe, Harun, Büken, Nüket Ö., Kucur, Deniz K., *Biyoetik Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay., 2005.
- Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Ankara: TDV Yay., 1990.
- Özcan, Zeynep, *Merhamet Psikolojisi*, İstanbul: Çamlıca Yay. 2. Basım, 2020.
- Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefatihü’l-Ğayb*, 32 cilt, Beyrut: Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabiyyi, 3. Basım, 1420.
- Reşit Rıza, Muhammed, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Hâkim*, 12 cilt. el-Hey’etü’l-Mısriyye, 1990,
- Sabancı, Ali, *Eğitim–Temel Kavramlar, Eğitim - Pedagogi*, (ed.) Erdal Toprakçı, Ankara: Ütopya Yay. 2016.
- Saidi, Sultan b. Misfir b. Mübarek, “*Medaminü’r-Rahme Fi’l-Kur’an’il-Kerim*”, *El-Mu’temeru’d-Düveliyü Ani’r-Rahmeti Fi’l-İslami*, Camiatü’l-Melik Suud Külliyyetü’l-Terbiye, (2016), ss. 17-49.
- Sayar, Kemal, *Açılış Konferansı*, (ed.) Sedat Memiş-Hacı Duran Namlı, “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2014, ss. 29-42.
- Sayar, Kemal, *Şiddet Ve Merhametsizliğin Kökenleri*, Diyanet Aylık Dergi, sy. 244, 2011.

- Sayar, Kemal, Manisaligil, Alperen, *Merhamet Devrimi*, (ed.) İslam Dalp vd., İstanbul: Timaş Yay., 3. Basım, 2016.
- Sayar, Kemal, *Biraz Yağmur Kimseyi İncitmez*, İstanbul: Timaş Yay., 2020.
- Schopenhauer, Arthur, *Merhamet*, (çev. Z. Kocatürk, İstanbul: Dergâh Yay., 4. basım 2017.
- Sönmez, Veysel, *Öğretim İlke Ve Yöntemleri*, Ankara: Anı Yay. 9. basım, 2017.
- Strauss, Clara,-Taylor, Billie Lever,- Gu, Jenny,- Kuyken, Willem,- Baer, Ruth,- Jones, Fergal,- Cavanagh, Kate, *What is compassion and how can we measure it? A review of definitions and measures*, *Clinical Psychology Review*, 47, 2016, ss. 15-27,
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Fethü'l-Kebîr*, thk. Y. Nebhani, 3 cilt, Beyrut: Dar'ul-Fikr, 2003.
- Şen, Yusuf, *Hz. Peygamberin Merhamet Eğitim Metodu*, Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 6, sy. I-II, 2011, ss. 18-26.
- Şeriati, Ali, *Toplumbilim Üzerine*, (çev.) K. Sökmen, İstanbul: Bir Yay., 1985.
- Tarhan, Nevzat, *Duyguların Psikolojisi Ve Duygusal Zeka*, İstanbul: Timaş Yay., 27. basım, 2021.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hamid, *Mevsuatü Keşşafî Istılahatî'l-Fünûn ve'l-Ulum*, thk. Ali Dahruç, 2 cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Topçu, Nurettin, *Var Olmak*, (haz.) E. Erverdi, İ. Kara, İstanbul: Dergâh Yay. 6. Basım 2008.
- Topçu, Nurettin, *Ahlak*, Yay. (haz.) E. Erverdi, İ. Kara, İstanbul: Dergâh Yay. 2. Basım 2017.
- Tosun, Necdet, *Allah'ın Emirlerine Saygı Ve Mahlukatına Şefkat Bakış Açısıyla Merhamet*, (ed.) Sedat Memiş-Hacı Duran Namlı, "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu (15-17 Nisan 2011), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2014, ss. 262-273.
- Uğurlu, Ahmet, *Izdirap ve Merhamet*, İstanbul: İz Yay., 2015.
- Yahya b. Sellam, Ebu Zekeriyya b. Ebî Sa'lebe et-Teymi, *et-Tesarif: Tefsîrü'l-Çur'ân mimme'stebehet esmâ'ühû ve tasarrafet me'ânîh*, nşr. Hind Şelebî, Tunus: Şirketü't-Tunisiyye, 1979.
- Yaran, Cafer Sadık, *İslam Ahlakında Erdem*, İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar, (ed.) M. Şevki Aydın ve A. Hadi Adanalı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 3. Baskı 2017, ss 99-122.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirme: M. N. Çetin, T. Parlar, İ. Şen, M. Okumuş, M. Uyanık, O. Atalay, Y. Canbolat, A. Gür, 9 cilt. İstanbul: Çelik-Şura Yay., ts.

Extended Abstract

On Compassion and Education in Achieving a Virtuous Society

Compassion, which is a humanitarian value and reaches its deepest meaning with man, is gradually moving away from every field of life and society, beginning to be forgotten and loses its importance. Witnessing that all kinds of violence replace this nice feeling is both upsetting and horrible. The only way and instrument of getting rid of this situation is "compassion education." In this context, purpose of this study is to understand the real meaning of the concept of compassion in Koran; to state the importance of the concepts such as man, compassion, education and virtue and to emphasize the fact that virtuous behaviors can be shown only by educating the feelings such as love, affection and compassion. This requires togetherness of "compassion" and "education"; in other words, compassion education. Compassion education adopts man's treating all creatures with affection and helpfulness, loving, protecting and supporting and at the same time, forgiving all creatures and similar virtuous behaviors as principle.

“Rahmet (mercy)”, “ruhm” ve “merhamet (compassion)” are synonymous with each other. Root meanings of these words express feeling of affection and tenderheartedness, sharing one’s sorrow and problem, showing interest and affection, having compassion, protecting and showing kindness. Mercy is an emotional principle and generally, desire of the heart and conscience to help and lavish something on someone, bring beneficence and expel evil. Affection, which expresses this desire and wish, is used not as a static but dynamic, active and functional concept in Koran. In other words, effective area of affection is not only heart and conscience of man but the entire universe.

Man was created with the feeling of affection, which is a potential power. This feeling is coded into the nature of human being by God; integrated with his nervous system and in a way, it is coded in his genes. Affection feeling can be displayed through family, environment and education or completely ignored. Bio-archeological researches and studies such as functional mr and discovery of mirror neurons have proven that bio-chemical roots of compassion, affection and mercy feelings are available in human brain. Once these feelings become active, happiness hormone called “inner morphine” such as endorphin and serotonin have been observed to be released in human brain. This points out that man is prone to affection by nature. History is witness of this reality as well. History of humanity, which has started with the prophet Adam (peace be upon him) has taken shape according to the preferences of the “good” and” “evil” inside man; and Habil and Kabil (sons of the prophet Adam) outside man and history of humanity has become the arena of those who are compassionate and those who are merciless.

Compassion is the most basic action of heart. Heart is the point of balance of the body. If it is good, everything is good and if it is evil, everything is evil. Therefore, it is necessary to educate the heart with affection and feeling of affection should be improved by means of education. Education is the art of raising knowledge, skill and understanding in human being and developing his personality. Without acquiring this development, man cannot be mature and show virtuous behaviors. Virtuous behaviors are the conclusion of man’s reaching intellectual and moral maturity. Moral maturity is based on the fact that effect of destructive, violent and cruel feelings of man is reduced or removed. Despite this fact, the world, today, is in an age in which not only the boundaries of countries but also walls of houses have been destructed and whole privacy is removed depending on the globalization. In this age, everything has become public, man has withdrawn into himself and loneliness has reached its extreme points and man has gradually become selfish. This results from lack of love and compassion. Countless merciless and cruel actions in the world are based on lack of compassion and mercy. In an age where becoming isolated, degeneration and becoming selfish are idolized, compassion education must be an indispensable and essential education. Compassion education requires bringing feeling of compassion to individuals and that man should be equipped with compassion morality and heart education. Also, compassion education ensures that man observes things and the universe with the eye of the heart; prioritizes the virtues such as love, respect, compassion, affection and friendliness. Prudent hearts build a model society out of a society with no affection and mercy as it is in the case of Cahiliye Devri (Pre-Islamic Age of Ignorance) in a very short period of time.

Identity and moral of Muslim individuals in a virtuous society is an identity which is loved and accepted by God. This virtuous identity is based on the principle of ““et-ta’zimü li emrillah veş-şefakatü âlâ halkillah” (full respect and performance of the orders of God and showing compassion towards all creatures of Him). This principle is the mark of loving God, respecting His orders and showing compassion and affection towards His creatures. In conclusion, unless people treat each other with compassion, it is impossible to reach

individual and social peace and comfort. In other words, they cannot build a virtuous society without compassion. Compassion is the most fundamental element of a virtuous society. Virtuous society cannot be built without compassion because all virtues are the reflection of compassion. On the other hand, once compassion is present in a society; mercilessness turns into compassion, lovelessness to love; unfruitfulness to fruitfulness; ignorance to maturity; evil to good; disgracefulness to gracefulness, injustice to justice; unrest to welfare; ungenerosity to generosity; immortality to morality ; hopelessness to hope and violence to compassion. All these realize in a society once compassion is present in a society. In short, social peace and welfare appears only in a virtuous society based on compassion.

Keywords: Commentary, Mercy, Compassion, Qualified Education, Society